Adem Handžić

NAHIJA TEŠANJ U 16. STOLJEĆU

Adem Handžić

NAHIJA TEŠANJ U 16. STOLJEĆU

Izdavač / Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj
cko@tesanj.net

Urednik / Amir Brka

Reprodukcija na naslovnici / Mehmed
Meho Baraktarević: *Tešanj* (intarzija)

Posebna izdanja / Knjiga 41.

ISBN 978-9958-088-35-3

Adem Handžić

NAHIJA TEŠANJ U 16. STOLJEĆU

Priredio
Aladin Husić

Tešanj, 2019.

Riječ priređivača

Naše istaknute naučnike nerijetko bi smrt preduhitrila, a iza njih su ostajali kapitalni rukopisi, sa različitim stepenom dovršenosti. Odlaskom s ovoga svijeta za njihova (ne)dovršena djela počinjala je era neizvjesnosti, od povlačenja po ladicama do brižljivog čuvanja u porodičnoj zaostavštini ili nekoj arhivskoj tišini, dok ih sudba nekim neočekivanim čudom ne izbaci na površinu i ne ugledaju svjetlo dana. Podsjetit ćemo tek na nekoliko kapitalno značajnih djela čije publikovanje autori nisu dočekali, a njihovim objavljivanjem postala su nezaobilazna u onim oblastima kojima se ta djela bave. Iza rahmetli Hazima Šabanovića ostao je nedovršen rukopis *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, koji su kasnije njegovi učenici, poštivaoci, radne kolege priredili i objavili.[1] Za svoga života Muhamed Hadžijahić napisao je *Povijest Bosne u IX i X stoljeću* koja je objavljena približno dvije decenije nakon njegove smrti.[2] Rukopis Hasana Škapura pod naslovom *Odnos osmanskih vlasti prema bosanskom ustanku 1875-1878 godine* nastao je do 1975, a objavljen je tek 2017. godine[3], dakle više od četiri de-

1 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 726 str.

2 Muhamed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2004, 336 str. (rukopis uredila i priredila Zdenka Janeković Römer).

3 Hasan Škapur, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875-1878.)*, Centar za osmanističke studije, Sarajevo 2017, 470 str.

cenije po nastanku samoga djela. Iste 1975. godine nastala je i prva verzija prijevoda *Sidžila tešanjskog kadiluka 1752-1790*, koji je objavljen ove 2019. godine.[4] Prava i neprocjenjiva šteta za nauku bilo bi neobjavljivanje i propadanje tih rukopisa. Iznimno značajan intelektualni i naučni napor i ogroman uloženi trud bi tako propao i za njega se vjerovatno nebi ni znalo, ili bi to znao tek uzak krug njihovih srodnika i prijatelja, intelektulaca i to u prvoj ili drugoj generaciji.

Dr. Adema Handžića smrt je zatekla 1998. godine - dok je završavao obiman i kapitalno značajan četverotomni projekat *Popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, te nije dočekao njegovo objavljivanje 2000. godine.[5] Na svu sreću, taj rukopis nije dugo čekao, jer je bio pri samom kraju još za njegova života.

Bez obzira na to što je u zenitu intelektualnog stvaralaštva i produktivnosti objavio nekoliko značajnih radova koji se odnose na povijest Tešnja[6], u komunika-

---

4 *Sidžil Tešanjskog kadiluka iz druge polovine XVIII vijeka (1165-1204/1752-1790)*, priredio Aladin Husić, s osmansko-turskog preveo Abdulah Polimac, upoređenje prevedenog teksta sa orginalom, dopune prijevoda Salih Trako i Lamija Hadžiosmanović, Opća biblioteka, Tešanj, Univerzitet u Sarajevu - Orijentalni institut, Sarajevo, 2019, 322 str.

5 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, obradio: Adem Handžić. Urednik Fehim Nametak - Bošnjački institut Zurich, Odjel Sarajevo, i Orijentalni institut u Sarajevu, Tomus septimus, Serija II, Defteri, Knjiga 4, sv. I/1. Sarajevo, 2000, LII + 679; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Obradio: Adem Handžić. Urednik Fehim Nametak - Bošnjački institut Zurich, Odjel Sarajevo, i Orijentalni institut u Sarajevu, Tomus octavus, Serija II, Defteri, Knjiga 4, sv. I/2, Sarajevo, 2000, 601.

6 Vidi: *Studije o Bosni, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994.

ciji s drugima često je isticao "dug prema svom rodnom Tešnju". Ta činjenica naprosto ga je zaokupljala, premda, kada se pogleda njegov opus, Tešanj i nije bio toliko izvan njegovog interesovanja, niti je zaobiđen i zaboravljen koliko se stjecao dojam iz komunikacije s njim. To samo govori o vezanosti za svoj zavičaj. Neraskidivu emotivnu vezu svjedoči i oporuka da bude ukopan upravo u svome rodnom mjestu, pred Harman ili Guvanjskom džamijom u kojoj je službovao njegov otac Rešid-efendija.

U godinama pune intelektualne i radne snage objavio nekoliko vrlo značajnih radova o Tešnju ili njegovoj okolini: *O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću*[7], *O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća*[8], *Gazi Husrev-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću*[9], *Dokumenat o prvom službenom popisu Husrev-begova vakufa iz 1604. godine.*[10] I mnogi drugi radovi, čak i oni koji svojim naslovima to ne sugeriraju, tretirali su Tešanj i tešanjsko područje - doduše s manje obuhvata. No, i pored toga osjećao je i često naglašavao da nije dovoljno uradio

---

7 *Prilozi za orijentlnu filologiju*, 30(1980), Sarajevo, 1980, 203-208. Rad je prvotno publikovan na njemačkom u *Prilozima*, a potom i na bosanskom jeziku u *Studijama o Bosni*.

8 Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1990, 57-66,

9 *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, II-III, Sarajevo, 1974, 161-174.

10 *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XV-XVI, Sarajevo, 1990, 3-18. Navedeni radovi publicirani su i u izboru njegovih radova naslovljenom *Studije o Bosni, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994.

za svoj rodni grad. Nastojanje da uradi više potvrđuje i zaostavština iz koje se jasno nazire traganje da iscrpi ono što je bilo moguće iz izvora koji su mu na zalasku njegove radne i životne karijere bili dostupni. U rukopisnoj zaostavštini dr. Adema Handžića ostalo je nekoliko tekstova koji se ovdje objavljuju, a odnose se na njegov rodni Tešanj.

Prvi tekst pod naslovom *Nahija Tešanj* je rukopis[11] koji je "završen 80-ih godina 20. stoljeća", kako su baštinici ovog rukopisa zabilježili. Taj tekst predstavlja pregled uspostave, stabilizacije osmanske vlasti u tešanjskom kraju, te pregled demografskih i ekonomskih prilika na području nahije Tešanj u drugoj polovini 16. stoljeća. To je najcjelovitiji pregled teritorijalnog opsega nahije Tešanj u našoj historijskoj literaturi, sa svim drugim specifičnostima i onim segmentima koji nisu tretirani u ranijim radovima dr. Adema Handžića. U njemu je dat cjelovit pregled naselja i stanovništva, sa svim procesima na predmetnom području, prije svega migracionim i konfesionalnim, koji su se odvijali kao posljedica novonastalih historijskih okolnosti. Budući da fundament ovog rukopisa predstavljaju vrlo sadržajni osmanski popisi, on se osvrnuo i na privredne prilike koje se odslikavaju kroz navedene izvore. Osim narativnog prikaza naseljenih mjesta nahije, dat je vrlo temeljit i pregledan tabelarni pregled naselja i naseljenih mjesta, uključujući i pravni status sela, njihovih područnih dijelova, sa promjenama u pravnom položaju pojedinih dijelova naselja i konfesionalnim pregledom svih naseljenih mjesta, feudalnim statusom, odnosno feudalnom pripadnošću nase-

---

11 Rukopis ima 51 stranicu kucanog teksta (mašinopis duplog proreda), ili četrdeset kartica.

lja, te njihovim poreskim obavezama. Dakle, tematski i sadržajno u potpunosti zaokružena cjelina.

Drugi dio zaostavštine, koja se čuva u tešanjskom Centru za kulturu i obrazovanje, predstavljali su rukopisi pedantno pisani rukom, s prepoznatljivim rukopisnim stilom dr. Adema Handžića. To su bili tekstovi još u nastajanju, odnosno traženju finalne forme, sa brojnim prepravkama i dopunama, ali i pokušajima da se obuhvate neka pitanja koja u njegovim radovima do tada nisu bila obuhvaćena. Tekst nije bio sistematizovan i sastojao se od nekoliko cjelina, sa više naslova i podnaslova, u kojima su se neke stvari ponavljale, bez jasnih naznaka o tematskom redoslijedu ili redoslijedu nastanka. Mi smo ih pokušali složiti po principu koji bi imao neki svoj harmoniziran slijed. Nismo sigurni da smo u potpunosti uspjeli realizirati zamisao samog autora, odnosno da je redoslijed koji se ovdje objavljuje i prvobitna zamisao autora teksta. Ne znamo da li je taj rukopis bio zamišljen kao jedan cjelovit tekst ili je riječ o više naslova manjeg obima nastalim u različitim vremenima i okolnostima. Iz svega se vidi da se prvobitna ideja tematski i sadržajno širila i sazrijevala kako su se gomilali podaci koje je prikupljao. Nakon analize sadržaja svih verzija, došli smo do forme koja se ovdje objavljuje. Bez obzira na to što se pojedini dijelovi ponavljaju u nekim tekstovima, mi ih nismo izostavljali, jer bi to utjecalo na sam ostatak teksta i kontekst pojedinih pitanja.

Za razliku od prethodnog rukopisa, koji tretira šire lokalno područje, dakle cjelokupni tešanjski kraj, ovim tekstom autor se fokusirao samo na gradsko naselje. U pokušaju identifikacije strukture samoga rada mi smo prepoznali i struktuirali četiri cjeline prema kojima smo priredili rukopis, a to su: *Razvitak podgra-*

đa tešanjskog grada, *Tvrđava*, *Tešanjske džamije* i *Tešanjski vakif Ferhad-beg*. Ovakav redoslijed i sadržaj činio nam se logičnim i najprihvatljivijim, jer ih je i sam autor tako naslovio. U njima je iscrpio proces integriranja Tešnja pod osmansku vlast, njegov urbani i demografski razvitak, sam fortifikacijski kompleks Tešnja i njegovo pozicioniranje u sistemu timarskih posada u Bosanskom sandžaku. Kao što se vidi, jedan dio rukopisa odnosio se samo na sakralne objekte u Tešnju, hronološki redoslijedom njihovog nastanka, dajući time doprinos cjelovitosti toga civilizacijskog i duhovnog pitanja u gradu Tešnju. Na kraju, kao posebno pitanje i tematsku cjelinu dr. Adem Handžić s pravom je izdvojio Ferhad-bega - kao vakifa i najzaslužniju ličnost za afirmaciju Tešnja u ekonomskom, intelektualnom i urbanom pogledu, ne samo u 16. nego i kasnijim stoljećima.

Objavljivanje ovog rukopisa u značajnoj mjeri amortiziralo je nedostatke historiografske literature o Tešnju u klasičnom razdoblju osmanske vladavine, ali i barem djelimično nadomjestilo želju autora da "uradi više za svoj Tešanj". Publikovanje ovih tekstova dug je i obaveza svih koji su ga poznavali, s njime radili i sarađivali, koji su znali vrednovati njegov sveukupan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji i osmanistici, pa i regionalnoj, jer su njegovi radovi danas nezaobilazni u kontekstu izučavanja osmanskog razdoblja, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u regionu. Neka mu je rahmet duši i lahka zemlja bosanska.

Aladin Husić

Sarajevo, 2.9.2019. godine

I. NAHIJA TEŠANJ

Osmanskim osvojenjem tešanjskog područja, odnosno oblasti ugarske Srebreničke banovine, što se prema jednim izvorima dogodilo 1512, a prema drugim 1520.[1], u svakom slučaju za vlade sultana Selima I (1512-1520.) nije odmah bila osnovana i tešanjska nahija, nego je to područje bilo privremeno pripojeno maglajskoj nahiji, odakle je i počela akcija daljeg širenja osmanskih granica prema zapadu. Da Tešanj, kao značajno utvrđenje, ranije u okviru "kraljevstva bosanskog" i sjedište vojvode Radivoja Kotromanića, člana bosanske kraljevske loze, koje je kao tampondržavica egzistiralo od osmanskog osvojenja (1463.) do 1476. godine, nije odmah formirano kao samostalna nahija, uzrok leži u posebnim krajiškim uslovima tog područja. Naime, sve do pada Jajačke banovine (1528.), i još znatno kasnije, to područje predstavljalo je najistureniju osmansku krajinu, a u takvim uslovima nije bilo govora o stabilizaciji prilika, pa ni o formiranju same nahije.

Maglajska nahija je u prvo vrijeme obuhvatala prostrano područje, počevši od Žepča i današnjih Zavidovića, s desne i s lijeve strane rijeke Bosne, protezala se i sjevernije od grada Doboja.[2] Kako je to područje (po-

---

1 G. Pray, *Epistolae regni Hungariae I*, 1490-1533, Požun, 1806, 81; *Dva prva popisa zvorničkog sandžaka* - 1519. i 1533. Izdanje ANUBiH i Srpske akademije nauka, Sarajevo, 1986, 6-9. (Obradio A. Handžić).

2 A. Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne od druge polovine XV do kraja XVI st.", *Migracije*

sebno međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) imalo veliki strategijski značaj, prvo zbog postojanja navedene kvazi-države Radivojeve, a kasnije zbog postojanja ugarskih banovina, Srebreničke i Jajačke, to su Osmanlije tamo usmjeravali brojne skupine Vlaha stočara iz Hercegovine i Crne Gore, tako da je ono predstavljalo pravu vlašku nahiju, odakle su se širili na druge strane. Tako su nešto prije 1516. u zapadnom dijelu te nahije izdvojene i formirane tri nove vlaške nahije: Trebetin (područje oko današnjeg Novog Šehera), Ozren (kod Doboja s desne strane Bosne) i Usora (područje između rječica Male i Velike Usore).[3] Tako je nahija Usora bila formirana znatno prije tešanjske nahije, jer je taj prostor bio naseljen samim Vlasima, koji su granična područja prvi zaposjedali, a tešanjsko područje bilo je pretežno ratarsko, pa se njegov nahijski okvir formirao kasnije. Nakon pada Jajačke banovine (1528.) Vlasi - stočari su se brzo širili i do kraja XVI stoljeća proširili su se u cijeloj Bosni, zaposjedajući pretežno brdovita i planinska područja.

Nahija Tešanj formirana je nešto prije 1540, budući da se u popisu bosanskog sandžaka iz te godine prvi puta spominje.[4] Međutim, njen okvir još se nije ukazivao, još je to bila nestabilizovana krajina. Tu su zabilježena samo četiri timara, koji su u okviru tešanjske nahije obuhvatali samo malene čestice, nekoliko nenaseljenih mezri i čifluka, dok su se glavna naselja tih timara nalazila izvan granica te nahije, u drugim nahi-

---

i Bosna i Hercegovina, Zbornik Instituta za istoriju, Sarajevo, 1990.

3 Ist. BBA, TD No 56 Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1516. OIS No 63, fo 8-20.

4 Ist. BBA, TD, No 432: OIS No 74, to 499-500. Opširni popis iz 1540-42.

jama (Maglaj, Kobaš, Cernik, Pakrac). U to vrijeme sigurnu zonu predstavljao je samo uži pojas oko tvrđave, dokle je ona, takoreći, i pogledom dominirala. Tako se te godine navode dva razvijena naselja u tome području: sa sjeverne strane selo Vukovo, a sa zapadne selo Raduša, kao i nenaseljene mezre Tugavići i Dobro Polje sa južne strane. Vukovo se do te godine bilo razvilo u srednje muslimansko naselje, a spadalo je u timar spahije Gazija. Selo Raduša, još bliže tvrđavi, još se više razvilo od Vukova, a spadalo je u timar tvrđavskog zapovjednika (*dizdara*). Ostala područja tešanjske nahije, još uvijek isturena, granična, a još nedovoljno naseljena i nesigurna, najvjerovatnije su privremeno davana pod jeftin zakup, pa tako popisom iz te godine (1540-42.) nisu ni obuhvaćena.

Puni okvir tešanjske nahije, sa svim naseljima, sadrže tek osmanski popisi iz druge polovine XVI stoljeća, počevši od 1568. pa dalje. Prema tim popisima, tešanjska nahija pojavljuje se kao prostrano i srednje naseljeno područje, sa dva utvrđena grada (Tešanj i Doboj) i sjedištem organa vlasti u Tešnju, obuhvatajući 45 naseljenih mjesta (sela i zaselaka). Nahija je graničila sa istoka rijekom Bosnom, odnosno nahijom Maglaj, sa juga nahijom Trebetin, sa zapada Usorom, a sa sjevera granica je išla od Doboja preko današnjih Dragalovaca, obuhvatajući selo Pojeznu i Kulaše na Ukrini, te sela Čečevu i Snjegotine, i, zaobilazeći sa zapada nahiju Usoru, obuhvatala na jugu još i sela Briće i Bijelo Bučje. Tako se nahija Usora našla uklopljena u teritorij tešanjske nahije, što je, može se reći, jedinstven slučaj ovakvog teritorijalnog oblikovanja jedne nahije.

Naselja i stanovništvo

Zahvaljujući činjenici da su sačuvani neki osmanski službeni popisi iz XVI stoljeća, moguće je pružiti podatke o svima naseljima u ovoj nahiji, o konkretnoj njihovoj naseljenosti, o društvenoj i konfesionalnoj strukturi tog stanovništva, kao i o karakteru i obimu njegove privrede. Međutim, takve podatke nije moguće pružiti od samog početka osmanske vlasti nego tek od pola stoljeća kasnije, tj. od 1558. godine. Nedostaju raniji izvori koji bi dali konkretne podatke o doseljavanju u pojedina naselja.

Za još ranije, predosmansko stanje - nema uopće izvora. Osim dva utvrđena grada (Tešanj i Doboj) koji se spominju u XV stoljeću, područje zapadno od tih gradova bilo je sasvim po strani, kuda nisu prolazili nikakvi trgovački putovi. Na cijelom tom području spominje se još samo naselje Pribinovci[5], prema ličnom imenu Pribin, današnje naselje Pribinić, pri izvoru Usore. Međutim, i sva druga naselja na ovom području sa svojim imenima postojala su i prije osmanske vlasti, naseljena ili pusta. Stanovništvo se raseljavalo i novo se doseljavalo. O starom stanovništvu i njegovoj konfesionalnoj pripadnosti govore samo neki šturi spomeni.

Nema sumnje u to da su prostori ugarskih banovina, kako Srebreničke tako i Jajačke, prije potpadanja pod osmansku vlast, osim pripadnika Crkve bosanske, dobrim dijelom bili naseljeni stanovništvom katoličke vjeroispovijesti, budući da su sve poznate zatečene kulturne ustanove na tim prostorima bile katoličke.

---

5 U povelji kralja Tome iz 1446, prema Eus. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 202.

Tek kasnije, u osmansko vrijeme, izmjenom demografske strukture usljed naseljavanja brojnih pravoslavnih stočara (Vlaha) iz Hercegovine i Crne Gore u ove oblasti, krajem XV i u XVI stoljeću počinju od sredine XVI stoljeća da se podižu i pravoslavne crkve (manastiri). Takav je slučaj bio i sa tešanjskom nahijom. Može se reći da je tešanjsko područje, naročito ono brdovito i planinsko, bilo ranije vrlo slabo naseljeno. Malobrojne katoličke kulturne ustanove tu su postojale dosta rano, tako da se ne zna da li je osmanska vlast uopće zatekla kakve crkvene objekte.

Prema izvorima, postojala su na tome prostoru nekada tri katolička kulturna centra. Prvi i najstariji jest sjedište stare crkvene župe zvane Kuzmadanje (*Kuzmadina*, lat. *Cosmadan*), čiji je centar bio na području današnje Banje Vrućice, za čije se ljekovite izvore i veže samo ime župe, tj. za sv. Kuzmu i Damjana, vrače (liječnike) kojima je morala biti posvećena i nekadašnja crkva, kao i crkve u drugim lječilištima. Ostaci srednjovjekovne crkve, koje je utvrdio arheolog Đuro Basler, nađeni su s lijeve strane rijeke Usore, nasuprot Banji Vrućici, na lokalitetu zvanom Rudo Polje, u okviru današnjeg muslimanskog naselja zvanog Bardaci, gdje je, kako pamte stari ljudi, postojalo veliko srednjovjekovno groblje sa mnogim stećcima. Da je naziv Kuzmadanje obuhvatao širok teritorijalni prostor - potvrđuju osmanski izvori. Popisi iz 1570. i 1604. bilježe tzv. "čifluk Kuzmadanje" koji je obuhvatao sva naselja Husrev-begova vakufa, tj. polovinu tešanjske nahije od 20 naselja. Otuda se može zaključiti da je pojam Kuzmadanje obuhvatao i druga naselja izvan vakufskih posjeda, cijeli prostor te nahije.[6] Kada i ka-

6 A. Handžić, "Einige kulturgeschicht iche Bosonderheiten der Nahiye Tesanj im XVI Jh.", *POF*, XXX/1980, 203-207.

ko je nestala crkva u Rudom Polju - ne zna se. Poznato je da je kasnije (u XVII stoljeću) centar župe Kuzmadanje prenesen južnije, u selo Komušinu, gdje crkva nije bila podignuta sve do 1860. godine.[7] Drugi kulturni centar postojao je na sjevernoj strani tešanjske nahije, kod današnjih Kulaša. Tu je postojala župa Glaž i u njoj franjevački samostan sa crkvom sv. Nikole. Spominje se u XIV (1334.) i XV stoljeća.[8] Zatim, kada je Radivoj Kotromanić, kratko pred dolazak osmanske vlasti, podigao franjevačku samostansku crkvu u Tešnju, posvećenu sv. Jurju, koja se spominje 1461.[9], tešanjsko područje je od tada moralo biti izdvojeno iz Kuzmadanja u zasebnu župu.

Prisjetimo li se kako je Tešanj - prema podacima ugarskog historičara Ištvanfija - pao u osmanske ruke, kao i činjenice da najraniji osmanski izvori u samom Tešnju nisu evidentirali nemuslimansko varoško stanovništvo, kao što su ga zatekli u svima drugim varošima u Bosni, te budući je u tešanjskom području evidentirano više pustih naselja, može se zaključiti da je ova promjena vlasti negativno utjecala na stanovništvo ovog kraja i da je ono u strahu napustilo svoje domove i pobjeglo.[10] Posebno usljed dugotrajnog kra-

---

7 *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1975, 358.

8 Isto, 375.

9 Fermendžin, *Acta Bosnae*, 242; Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo, 1957, 115.

10 Prema Ištvanfiju, smederevski sandžak-beg Bali-beg, sin Jahja-pašin, i bosanski sandžak-beg Mustafa-beg, saznavši za slabu opremljenost gradova Srebreničke banovine, godine 1520. zajednički su upali i opsjeli grad Srebrenik koji se nakon 10 dana predao, a da su malobrojne posade gradova Tešnja i Sokola, čuvši za sudbinu Srebrenika, zapalili svoje gradove i

jiškog položaja Tešnja i okoline, kao što je to, uostalom, bilo i u drugim područjima. Sa opisanim tokom događaja slažu se i osmanski izvori. Prema popisu iz 1528-30. godine, nije u Tešnju zatečeno nikakvo staro varoško stanovništvo nego je popisano novo, tek doseljeno iz visočkog kraja. A to znači da su Osmanlije zatekli Tešanj sasvim pust. Tešanjska varoš se u tome popisu samo nominalno spominje, ali starog stanovništva uopće nije bilo. Nestalo je ujedno i spomenute franjevačke crkve sv. Jurja, tako da o njoj u osmanskim izvorima nema nikakva spomena. Već spomenuti način na koji je ugarska posada napustila tešanjsku tvrđavu dovoljno je psihološki mogao djelovati na varoško stanovništvo da se i ono sa posadom zajedno povuče. A moglo se dogoditi, i vrlo je vjerovatno da se godinama napuštena crkva, kao i sami kraj, budući je od trošnih materijala, urušila.

I u okolini, poput samog Tešnja, mogu se navesti primjeri opustjelih sela u koja se naseljava novo stanovništvo. Tako je u istom popisu zabilježen "čifluk Ferhad-čelebija, sina subaše Iskendera, a obuhvatao je mezre Jablanicu i Čagljeviće".[11] A taj Ferhad-čelebija će nakon tridesetak godina podići u Tešnju džamiju Ferhadiju i druge objekte svog vakufa.

Isto tako, kad je riječ o Husrev-begovim vakufskim posjedima u tešanjskoj nahiji, u spomenutoj vakufna-

---

povukli se u Ugarsku. Nicolaus Isthuanftius, *Regni Hungarici historia*, VI, 54. i 58; Đoko Mazalić, "Tešanj", *GZM*, 1953, 289-302.

11 Današnja sela Jablanica i Čagljevići bila su tada samo obradiva nenaseljena selišta. Tu se naseljava novo stanovništvo - 5 muslimanskih i 7 nemuslimanskih domaćinstava, i to iz nahija: sarajevske (1), brodske (Zenica) (3), lašvanske (4) i visočke (2). Isti popis, TD, Nr. 157. OIS, fo 165.

mi iz 1531. godine navode se ti posjedi samo kao nenaseljena obradiva zemljišta (mezre) koja će se kasnije razviti u sela.[12]

Činjenica je da se dolaskom osmanske vlasti u ovom području značajno promijenila privredna i konfesionalna struktura stanovništva. Naseljavanjem brojnih Vlaha - stočara preovladaće stočarska privreda, a s tim ujedno i istočna crkva nad katoličkom, budući da je doseljavano stanovništvo bilo pravoslavne vjere.

Za bolje razumijevanje ovog procesa potrebno je ukratko navesti još neke utvrđene činjenice. Prema najranijim osmanskim popisima, već od osamdesetih godina XV stoljeća od strane osmanske vlasti usmjeravanom imigracijom brojnih Vlaha iz Hercegovine i Crne Gore maglajsko područje, zbog svog posebnog strategijskog značaja, postaje izrazito vlaška nahija. Infiltracija Vlaha u ovu oblast, kao preteča osmanske vlasti, započela je dosta rano. Prema popisu iz 1485, izvjesne skupine carskih Vlaha bile su prisutne u "Kraljevoj zemlji" (Žepče, Maglaj) još za vlade Radivoja Kotromanića, oko 1475. godine. A već prije 1489. oni počinju da naseljavaju i tešanjsko područje. U popisu iz te godine zabilježeno je doslovno (prijevod): "U brdovita područja tešanjske tvrđave došlo je nešto vlaških domaćinstava i u Kraljevoj zemlji se razišli, naseljavajući se po raznim selima. Bili su obavezni da poreze daju po vlaškom običaju, a pripadali su carskom hasu. Od kuće na kuću od ranije su ti

12 Fehim Spaho, "Vakufname i drugi dokumenti", *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932, str. IV, XV; A. Handžić, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI vijeku", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sv. 11-111, Sarajevo, 1974.

nevjernici davali po 75 akči, kako je zapisao Mevlana Vildan (oko 1475.). I sada je tako određeno i zapisano u defter. Ti Vlasi jesu kako slijedi: selo Komušina - 34 domaćinstva, po 75 = 2.550; selo Papratnica - 5 domaćinstava, po 75 = 375; selo Žepče - 12 domaćinstava, po 75 = 900; i selo Maglaj - 32 domaćinstva po 45 = 1.440."[13]

Činjenica je da je prije 1489. godine u šire maglajsko područje bilo doseljeno oko 1.000 domaćinstava Vlaha (carskih i sandžak-begovih). Stalnim povećavanjem njihovog broja - vlasi prodiru daleko prema sjeverozapadu, i prije 1516. koloniziraju čak i nahiju Vrbanju (Kotor Varoš). S druge strane, u zapadnom prostoru maglajske nahije, naseljenom hercegovačkim Vlasima (iz Banjana kod Bileće), zbog pojačane imigracije formiraju se od maglajske nahije tri nove nahije (Trebetin, Ozren i Usora). Osobito je uočljivo kretanje sandžak-begovih Vlaha od Maglaja prema zapadu. Kao primjer tog naseljavanja, dovoljno je navesti nahiju Usoru, prostor između Male i Velike Usore. Tu su 1528. godine u sedam naselja bila naseljena 42 vlaška domaćinstva, sa tri kneza i tri primićura, a do 1570. tu je bio povećan i broj naselja i, osobito, broj domaćinstava. U 11 sela tu su bila nastanjena 182 domaćinstva Vlaha, sa pet starješina: vojvoda, knez i tri primićura. Ovdje je, dakle, kroz četiri decenije broj vlaških domaćinstava bio povećan skoro četiri puta. Kako, opet, vlašku knežinsku organizaciju nisu obavezivale nikakve nahijske granice, oni su se, doselja-

---

13 Istanbul, BBA, TD No; 24 OIS, br. 62, fo 7; Opširnije: A. Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj - Doboj - Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI st.", *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Zbornik Instituta za istoriju, Sarajevo, 1990, 57-66.

vanjem u ovaj prostor, istodobno naseljavali i izvan granica usorske nahije; tako su naselili i naselja zapadnija od Usore: Čečavu, Osredak, široko područje današnjih Snjegotina, kao i naselja s južne strane Usore: sela Briće i Bijelo Bučje.

Kako se u Husrev-begovoj vakufnami (1531.) kao nenaseljene mezre navode Omanjska, Planje, Gornja Modriča, Dolnja Modriča i Česlica, a 1568. se upravo te nekadašnje mezre bilježe kao osnovna sela tog vakufa, dok se sva druga naselja istog vakufa navode kao zaseoci (mahale) navedenih sela, ukupno 20 naselja, proizlazi da je cijeli prostor tešanjske nahije, a vjerovatno i šire, padom teritorija ugarske Srebreničke banovine pod osmansku vlast (1520.) od starog stanovništva sasvim opustio, upravo onako kako je zatečen sam Tešanj i čifluk Ferhad-begov (Jablanica i Čagljevići). Husrev-beg je svakako po osnivanju svog vakufa nastojao da što prije to područje naseli, jer zemlja bez stanovnika ne daje prihode, i vjerovatno je to za života (prije 1540.) uspio i da učini.

Najjači dokaz o doseljenosti novog stanovništva na prostor tešanjske nahije jesu dupli nazivi naselja, kako ih bilježe osmanski popisi. Dok se u Husrev-begovoj vakufnami navode samo stari nazivi, u popisu iz 1568, kao i onom iz 1604. starim nazivima dodati su i novi, alternativni, koje je donosilo novo stanovništvo. Poznata je činjenica da su Vlasi doseljavanjem donosili i nazive naselja iz svojih starih staništa, i tako su se stvarali dupli nazivi naselja. A budući da navedeni popisi bilježe prvo stare nazive, jasno je koji su nazivi doneseni. Tako u popisima za današnje selo Kalošević stoji: "selo Gornja Modriča ili Kalošević". Budući da je stari naziv vezan za bivše stanovništvo, a novi za živo, koje se sve više doseljavalo, preovladao je novi naziv. Tako

za selo Kološević niko danas ne zna da je postojalo i staro ime tog sela i drugo, prvobitno stanovništvo. Dakle, u nazivima kako ih sadrže navedeni popisi (G. Modriča ili Kalošević) sadržana je čitava historija tog sela. I tako redom, koje god naselje nosi i alternativno ime - riječ je o značajnijoj doseljenosti novog stanovništva.

Vlasi su, kako je poznato, bili organizovani po knežinama. Starješina knežine, knez, kao i podređeni mu primićuri (starješine sela), bili su oslobođeni ličnih poreza (filurije), kao i eventualnih naturalnih davanja od svojih domaćinstava. Kao starješine Vlaha, knezovi su još od 1530. pa do pred kraj tog stoljeća obično uživali i timare, i tako se uklapali u osmanski vojni sistem. Kasnije, kada im timari nisu više dodijeljivani, knezovi i primićuri bili su, kao i prvobitno, oslobođeni od davanja filurije, a i njihove eventualne baštine i čifluci bili su oslobođeni poreza.

Što se tiče redoslijeda naselja, kako su popisana u navedenim popisima, on je iz više razloga sasvim logičan, pa je i ovdje isti redoslijed usvojen. Tu je uvažavana strukturalna podjela stanovništva, odnosno feudalna, počevši od hasa do timara. Prvo su popisivana vlaška naselja koja su obično spadala u sandžak-begov has, a radi se samo o nekoliko naselja (Trepče, Čečava, Kruševica, Osredci, Brići, Bijelo Bučje, Snjegotina i Bukovac) kod kojih je vidljiva i knežinska organizacija (*vlaški džemati*). Slijede naselja Husrev-begova vakufa koja su naseljavali dijelom Vlasi (nemuslimani, filuridžije), a dijelom zemljoradnici muslimani, tj. u svakom naselju postojalo je i jedno i drugo stanovništvo. Zatim je popisana kasaba Tešanj kao zijametski posjed. Na kraju slijede sela naseljena zemljoradničkom rajom, kao timarski posjedi uglavnom malena i

često još nedovoljno formirana naselja. Među ovim je i naselje Doboj koje još (1568.) nije steklo razvojne uslove da bi dobilo status kasabe, i stanovništvo je tretirano kao seosko - zemljoradničko (nepovlašteno). Tešanjska nahija je, dakle, obuhvatala i dobojsku okolinu.

Što se tiče stanovništva u naseljima Husrev-begova vakufa, koje je dobrim dijelom bilo nemuslimansko, postoji dilema da li su to pravoslavni Vlasi-stočari porijeklom iz Hercegovine, ili je to u osnovi drugo stanovništvo koje je Husrev-beg ovamo mogao da doseli sa svojih prostranih, haskih domena što su se širili u središnjoj i istočnoj Bosni. Iako je to stanovništvo po državnom porezu filuriji evidentno kao vlaško, ipak kod njega nema nikakvih tragova o vlaškoj knežinskoj organizaciji, a niti je u bilo kojem naselju zabilježen pop, što bi dokazivalo da se radi o Vlasima. A filurija, i to znatno umanjena (g. 1568. umjesto 150 ovdje je po 70, a kasnije umjesto 250,90 akči), mogla je biti određena kao stimulans da se ti prostori nasele.

Kad je riječ o općoj naseljenosti tešanjske nahije, vidi se da pojedini njeni dijelovi u ovo vrijeme nisu bili jednako naseljeni i popunjeni. Najbolje su bile naseljene zemlje Husrev-begovih vakufa koje su se protezale s lijeve strane rijeke Usore, gdje su postojale značajne poreske povlastice za stanovništvo, naročito kad je riječ o državnom porezu filuriji koja na tome prostoru nije iznosila ni polovinu od punog iznosa izvan vakufskih naselja. Naročito je uočljiva značajna imigracija Vlaha - stočara pred kraj XVI stoljeća na Husrev-begove vakufske zemlje. Dok je tu ukupan broj vlaških domaćinstava 1568. godine iznosio 284 domaćinstva, već godine 1604. taj broj bio je povećan na 486 domaćinstava, skoro duplo, dakle. Čudno je da je u tome

vremenu stanje muslimanskog stanovništva ostalo stagnantno: niti se to stanovništvo dalje doseljavalo niti je njegov broj bio povećavan daljnim pristupanjem islamu. Stanje iz 1568, od 185 domaćinstava za daljnjih 36 godina nije se niukoliko povećalo, naprotiv: 1604. godine iznosilo je samo 183 domaćinstva.[14] Prema tome, među navedenim nemuslimanskim stanovništvom na vakufskim zemljama, vjerovatno Vlasima - stočarima, islam se uopće nije širio, jer to stanovništvo u tome vremenu nije prelazilo na islam. Drugim riječima, navedeno muslimansko stanovništvo najvjerovatnije nije ni nastalo od dotičnog nemuslimanskog stanovništva, nego je i jedno i drugo, i nemuslimansko i muslimansko, prije 1568. ovamo kao takvo doseljeno sa različitih strana.

Izvan Husrev-begovih vakufa Vlasi su naseljavali širok prostor na sjeveru i zapadu te nahije, od sela Čečave do Brića i Bijelog Bučja, okružujući tako i nahiju Usoru (između Male i Velike Usore) koju su Vlasi u cijelosti naselili.

Zemljoradničko stanovništvo, pretežno ili u cijelosti muslimansko, naseljavalo je prostor s lijeve strane rijeke Usore, posebno užu okolinu Tešnja. Međutim, pred kraj XVI stoljeća taj prostor se dobrim dijelom tek naseljava. Naselja su sitna, dok neka imaju svoje početke u slabo naseljenim ili nenaseljenim mezrama i čiflucima, od kojih neka daljnjim naseljavanjem postaju sela. Obradom pojedinačnih naselja obuhvaćena su i ta najsitnija naselja, sa najmanje jednim domaćinstvom, onako kako su ih evidentirali navedeni osman-

---

14 Up. A. Handžić, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI vijeku", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XI-XII, 1974, 161-174. Vidjeti i tabele ovdje od br. 6 do br. 24.

ski popisi. To je važno i zbog njihovih starih imena koja su odavno zajedno sa tim naseljima izgubljena, a koja u sebi nose cijelu historiju tog kraja (Dugobrad, Domazet, Ravna Bistrica (Ravne), Badanj (Ružine), Dolnja Kneža, Otes itd.). Za neka se moglo utvrditi gdje su se nalazila. Tako je za mezru Koprive zabilježeno da se nalazila u blizini sela Dugobrad, i time donekle znamo gdje se prostiralo to staro selo Dugobrad. Današnja sela Ripna, Sivša, Koprivci, Mladoševica i druga nazivana su 1604. samo mezrama. Isto tako, te godine se prvi puta pojavljuje selo Makljenovac, kao srednje muslimansko naselje, zatim zaselak Hlib od sela Dolnja Modriča (Ukrinica), kao i zaseoci G. i D. Ostružnja od sela Česlica (Pojezna).

Privreda

I u XVI stoljeću bile su u ovim krajevima, manje-više, zastupljene sve privredne grane, najviše ratarstvo i stočarstvo. Od ratarskih kultura glavne su bile žitarice, i, gledajući na novčanu vrijednost prinosa, u svim selima, bez izuzetka, na prvo mjesto dolazilo je tzv. miješano žito (*mahlut*), zatim pšenica, pa zob. Nigdje, međutim, nije istaknuto kakva žita je sadržavalo miješano žito. U različitim krajevima to je bilo različito. Iz dubrovačkih izvora zna se da je u Hercegovini "sumješica" predstavljala mješavinu ječma i zobi. Budući da se ovdje zob navodi posebno, a ne navode ječam i krupnik, vjerovatno je da je *mahlut* ovdje činio sumješu od ječma i krupnika.[15] Pšenica je u svima ratarskim

15 Krupnik je vrsta pšenice sa tanjim i oskudnim klasom, bez osja, sa izduženim zrnom koje pri vršenju ne ispada iz ljuske. Poznate su dvije vrste krupnika: pir (tur. *kapludža*) i 1 i ozimi

krajevima predstavljala najvažniju i najrašireniju žitaricu, pa je čudno da nije i ovdje bila na prvom mjestu. Poznato je da je rasprostranjenost pšenice izazvala jedan od najvećih preobražaja u poljoprivredi. Ne samo što pšenica u povoljnim uslovima daje najbolje prinose nego se samo kod prave pšenice zrno potpuno oslobađa od pljeve. Rasprostranjenost pšenice, međutim, dogodila se u našim krajevima prije dolaska osmanske vlasti, jer najraniji osmanski popisi (1455.) bilježe i pšenicu, kao i krupnik (*kapludža - pir*). Pitanje je samo u kojoj je mjeri ta pšenica bila prava (*Triticum vulgare*).[16]

U većini naselja bili su rasprostranjeni i vinogradi kako kod muslimana tako i kod nemuslimana. Štaviše, značajniji su prihodi bili od nemuslimanskih vinograda, koji su od grožđa pravili vino i plaćali poreze od količine vina. Muslimanski vinogradi, međutim, cijenjeni su prema zapremljenim dunumima pod vinogradima, a bile su to manje površine, od 1 do 6 dunuma u pojedinim selima. Primjećuje se povećanje vinograda u urbanim naseljima. U samom Tešnju i na periferiji povećavaju se površine pod vinogradima. Godine 1530. u Tešnju se navodi 10 dunuma pod vinogradima, i to su bili vinogradi tvrđavskih mustahfiza. Nakon 10 godina te površine bile su povećane na 15 dunuma kod muslimana i još duplo veće površine od tih pod nemuslimanskim vinogradima. Godine 1568. muslimanski

---

krupnik i šilj = krupnik jednozrnac (up. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975, 331). Inače, pir je tada sijan u ovom području. U samom Tešnju (na periferiji) navode se u osmanskim popisima (1540.) pojedinačno prinosi od žitarica (po vrijednosti) kako slijedi: pšenica, proso, zob, pir (kapludža), ječam i raž.

16 Isto, str. 330.

vinogradi su zapremali 40 dunuma, a još duplo veće površine nalazile su se pod nemuslimanskim vinogradima.[17] Povećavala se, dakle, proizvodnja - kako zbog konzumacije svježeg grožđa u gradu tako i zbog proizvodnje vina. U Doboju su (1568.) vinogradarske površine bile uglavnom kod nemuslimanskog kao brojnijeg stanovništva.

Tri poljoprivredne kulture bile su evidentne u svakom selu u ovoj nahiji: lan, povrće i sijeno. Lan je, sa vunom, činio glavnu sirovinu za proizvodnju platna, kao radinost svakog domaćinstva, pa je predstavljao opću potrebu. Sijeno, opet, ukazuje na aktivno stočarstvo, drugu važnu granu seoske ekonomije. Svuda su u osmanskim popisima zabilježeni porezi na sitnu stoku, ovce i koze (*ganem*), kao i posebno porezi na svinje, koji su bili u skladu sa porezima na ostalu sitnu stoku. Krupna stoka uopće se ne spominje: ona nije bila oporezivana budući da je bila nužna za obradu zemlje, a i stoga što je proizvodila neophodno đubre.

Važna grana bilo je i pčelarstvo. Gotovo u svakom selu bilježeni su porezi na pčelinje košnice. Prema tome, med je bio opća potreba ljudi, predstavljao je jedini slador. U Bosni je zbog toga bilo i dovoljno voska, koji se izvozio. U većim mjestima zabilježene su voskarnice (Sarajevo, Zvornik, Travnik, Livno, Mostar), radionice za preradu voska. Dubrovački izvori govore o značajnim količinama voska koji se uvozio iz Bosne.

Voće se rijetko navodi, svega u 2-3 sela. Očito je da je još i u XVI stoljeću od voća bio dominantan vino-

17 Istanbul, BBA, TD No. 157, fo. 365. OIS, No 65. Opširni popis iz 1528-30 god.; BBA, TD No 432, 0IS No 74, fo 365-66. Opširni popis iz 1540-42; BBA, TD No. (415.) OIS No. 77, fo 176-7. Opširni popis iz 1568.

grad. Inače, u Bosni se na raznim stranama u ovo vrijeme spominju pojedinačne voćke (jabuka, kruška, trešnja, višnja, šljiva, orah, oskoruša; drugdje, opet, smokva, badem i kesten).

Seoski promet i opće ekonomsko stanje održavalo se donekle u broju mlinova. Mlinovi na rijeci Usori radili su preko cijele godine i godišnji porez na takve mlinove iznosio je 30 akči, dok je porez na mlinove na rječicama, koji su radili po pola godine, iznosio 15 akči.

Pored tekstualne obrade naselja, radi očitije preglednosti stanovništva, feudalne podjele i poreza stanovništva - pružio sam i tabelarni pregled naselja. U vezi sa tabelom potrebne su neke napomene. Nazivi naselja ubilježeni su onako kako su prema navedenim popisima imenovana (selo, mahala (zaselak), mezra, zemin), tj. prvi puta kao mahala ili mezra, a nakon 36 godina, daljnjim naseljavanjem, kao sela. U rubrici "godina" zabilježene su godine dva opširna osmanska popisa bosanskog sandžaka čiji su podaci tu sadržani. U rubrici "baština" zabilježena su domaćinstva koja su imala od davnina baštinske zemlje koje su bile u prednosti nad kućama koje nisu imale takve zemlje. "Neoženjeni", tj. odrasli, neoženjeni, za rat sposobni sinovi relevantni su bili za popisivača u muslimanskim naseljima, jer su plaćali godišnje polovinu pristojbe (12 akči), dok su muslimanska domaćinstva plaćala spahiji 22 akče (tzv. *resm-i čift*), a u rubrici "ukupan broj" zabilježeni su u vidu razlomka (kuće i neoženjeni). U rubrici "porijeklo" zabilježeni su (u zagradi) domaćini kod kojih je evidentno nemuslimansko ime oca, a u zagradi zato što su već uračunati u broju domaćinstava. Kod rubrike "porezi" dvije su vrste: jedno su vlaška filurija (*florin = dukat*), novčani državni porez koji su

plaćali Vlasi od domaćinstva (koja su često predstavljala prave zadruge) i koji im je zamjenjivao i harač i sve druge poreze, i to ranije po 150 akči, a kasnije (usljed opće inflacije) 250 akči. Na vakufskim zemljama nemuslimani su plaćali više nego upola manje iznose filurije. Oni, pak, domaćini koji su se bavili zemljoradnjom plaćali su svome spahiji tzv. ušrove, tj. desetinu od zemljoradničkih prihoda, obračunate u novčanim iznosima za cijelo naselje.

A) Naselja u hasu bosanskog sandžak-bega

Vlasi:

1) **Trepče**, selo. Trepče se u osmanskim izvorima prvi puta spominje 1530. godine i to u okviru "čifluka vojvode Hasana, zajedno sa mezrom Rakovica, izdvojenom iz Trepča", zatim u popisu iz 1568. kada su popisana sva naselja tešanjske nahije.[18] Bilo je to srednje naseljeno selo. Stanovništvo je (1568.) imalo status Vlaha - stočara, a konfesionalno je gotovo kompletno bilo muslimansko. Od 15 upisanih kuća samo su četiri bile nemuslimanske. O njegovom porijeklu ne može se ništa pouzdano reći. Čini se da je nedavno bilo tu doseljeno, jer ni jedno domaćinstvo nije imalo baštinske zemlje naslijeđene od svojih očeva. Kao Vlasi (po plaćanju tzv. *filurije*), spadalo je u has bosanskog sandžak-bega. Svojevremeno (prije 1540.) Husrev-beg je to stanovništvo doseljavao ili na svoje vakufske posjede, uz odredene poreske povlastice, ili je tu imigraciju Vlaha uopće usmjeravao na prazna i prorijeđena pod-

18 Istanbul, BBA, TD No 157. OIS. No 64, fo 434. Opširni popis iz 1528-30; BBA, TD No 415. OIS No 77, fo 168. Opširni popis iz 1568.

ručja u okviru svog haskog domena, što su poslije njega činili i drugi sandžak-bezi. Iz navedenog popisa se, naime, vidi da je polovina od navedenih domaćinstava doseljenjem bila zasjela na tuđe baštinske zemlje. O ranijim stanovnicima, na čije su se zemlje došljaci naselili, moglo se razabrati da je tu bio značajan baštinski posjed nekog Radaka koji je imao tri sina (dvojica muslimani): Luku, Mehmeda i Aliju. Luka i Mehmed naslijedili su bili očevu baštinsku zemlju i formirali dvije kuće, dok je Alijino domaćinstvo ostalo izvan baštine. Na te i druge baštinske zemlje došli su kasnije novi stanovnici, zapisani u ovom popisu.

Stanovništvo je pripadalo vlaškoj knežini čiji je starješina knez Antol, sin Radivoja, bio i nastanjen u Trepču. Istoj knežini pripadalo je i selo Kosova (15 musl. kuća). Interesantno je to što su dva kompletna muslimanska sela imala za starješinu vlaškog kneza. Do 1604. muslimansko stanovništvo bilo se nešto povećalo, dok su ranije nemuslimanske kuće (četiri) zajedno sa knezom nestale. Naime, sa knezom Antolom dogodilo se nešto loše. U defteru je o njemu zabilježeno sljedeće: "budući je pričinjavao štetu Vilajetu, protjeran je iz vilajeta". Njegove su zemlje kasnije držali stanovnici sela Šije.[19]

Djelovanjem inflacije i visina vlaške filurije u međuvremenu je (1568-1604.) bila povećana - sa ranijih 150 po domaćinstvu na 250 akči godišnje. Zatim, opća je činjenica da se kod svih sela naseljenih Vlasima poslije 1568. knežinska organizacija gubi, što je uslijedilo postepenim gubljenjem knezovskih timara, čime su prestali biti sitne spahije.

---

19 Istanbul, BBA, TD No 479. OIS No 205, fo 122. Opširni popis iz 1604.

2) **Čečava**, selo. Vlaško naselje (25 kuća), četiri kuće su (1568.) bile muslimanske. Jedna baština koja je prvobitno bila nemuslimana Hranka, zatim u posjedu nekog Mustafe, i na kraju u posjedu Velija, sina Mustafina, čini se da je pripadala prvobitnim stanovnicima. Sva ostala domaćinstva su, očito, doseljena. Selo je bilo dio jedne vlaške knežine, ali nije istaknuto gdje je sjedio knez. Starješina u Čečavi bio je primićur Olivir, sin Borka. Poslije 1568. godine, kako je spomenuto, gubi se knežinska organizacija, očito sa prestankom dodjeljivanja timara knezovima, pa se knezovi i primićuri više i ne spominju.

Do 1604. stanovništvo je bilo u malom porastu. Broj muslimanskih kuća bio je porastao na 6. Inače, sva domaćinstva postala su baštinska. Spomenuta Hrankova baština kasnije je u posjedu Hurrema, drugog Mustafinog sina. Kod vlaških naselja privreda nije uopće iskazivana, podrazumijevalo se jedino stočarstvo, za što su plaćali filuriju koja im je zamjenjivala sve poreze ukoliko nisu obrađivali i zemlju.

3) **Kruševica i Osredci**, sela. Dva malena i, očito, teritorijalno povezana sela. Svega 7 nemuslimanskih domaćinstava. Spadala su u džemat primićura Olivera, sina Borkova (Čečava). Kruševica kao selo danas ne postoji, odavno je raseljeno. Godine 1604. zabilježeno je: "budući je ostalo bez raje, upisano je kao čifluk čaušu Ibrahimu iz Tešnja, pod uslovom da ga naseli".

O raseljavanju starog stanovništva govori ovdje i čifluk Matarakčije Ibrahima, čauša Visoke Porte, za kojeg stoji: "To su zemlje koje su ranije uživali nemuslimani: Radosav, Radin, Radivoj, Dragaš, Radman, Filip i Radonja, a sada ih uživa spomenuti Ibrahim i plaća odsjekom godišnje 800 akči."[20]

---

20 BBA, TD No 479. OIS No 205, fo 107.

4) **Brići i Belo Bučje**, sela. Dva malena sela u okviru vlaške knežine, svega 11 nemuslimanskih kuća. Starješina je (1568.) bio primićur Vujica, sin Vukca. U selu je postojala samo jedna baštinska zemlja, što bi značilo da je odskora naseljeno. Međutim, kasnije (1604.) je broj domaćinstava povećan na 17, i to sva su zabilježena kao baštine. Štaviše, selo je postalo i sjedište kneza. Tu je, naime, zabilježena "baština kneza Radivoja", koja je bila oslobođena. Filurija je plaćana prema imovnom stanju, i to 15 kuća po 250 (puna), 1 po 140 i 1 po 100 akči.[21]

5) **Snjegotina i Bukovac**, sela. Tako zapisana (1568.), očito susjedna sela. Danas, međutim, selo Bukovac nije poznato. Područje Snjegotina je vrlo prostrano, tako da danas postoje: Gornja, Donja, Srednja i Velika Snjegotina kao zasebna sela. Vjerovatno je jedno od tih sela ranije nazivano Bukovac. Stanovništvo se ovamo doselilo. Za 20 domaćinstva moglo se utvrditi da je zasjelo na tuđe baštinske zemlje, činilo je dio neke vlaške knežine. Starješina sela bio je primićur Grubiša, sin Radosava. Prije 1604. i ovdje se stanovništvo nešto povećalo, brojalo je 30 domaćinstava. Jedna baština bila je Uvejsa, sina Abdullahova. Time je (1568.) u navedenih 5 (odnosno 8) sela bilo obuhvaćeno 85 vlaških domaćinstava, sa filurijom po 150 akči, što je spadalo u has bosanskog sandžak-bega. Taj broj stanovnika bio je do 1604. nešto povećan, iznosio je, naime, 96 domaćinstava, a filurija je tada iznosila (prema imovnom stanju) puna 250, polovina 140, i 100 akči, što je i dalje bilo u okviru sandžak-begovog hasa.

---

21 Istanbul, BBA, TD, No 479. OIS, No 205, fo 107.

B) Sela Husrev-begovog vakufa, tzv. Čifluk Kuzmadanje

za njegove zadužbine u Sarajevu[22]

Pored navedenog objašnjenja šta od prihoda sadrže ti vakufski posjedi, posebno je naglašena njihova nepovredivost (*serbestijet*). U službenom popisu (1568.) zabilježeno je slijedeće: "Popisivanje spomenutih sela i mahala je zabranjeno, kao što je zabranjen i pristup u ta naselja (organima vlasti) - zavještana su spomenutom imaretu. Od nemuslimanskih stanovnika tih naselja zadržana je za državu filurija od 70 akči, kao zamjena za harač."[23]

22 Zabilježeno je iz čega su se sastojali prihodi tog vakufa: "To su sela poznata pod imenom Čifluk Kuzmadanje. U selima i mahalama zavještanim spomenutom imaretu prihodi se sastoje od naknada vlasnika za izdržavanje pronađene odbjegle stoke (*yuva*), od plaćanja vlasnika za izdržavanje uhvaćenih odbjeglih robova (*kaćkun*), od zaostavština osoba koje umru bez nasljednika (*beytulmal*), od imovine duže vremena odsutnih i nestalih lica (*gaib ve nefkud*), od globa za razne prekršaje, od pristoj bi na sitna grla stoke, od poljoprivrednih proizvoda, od drugih uvjetnih pristojbi (*bad-ihava*), od peradi i drugih sitnih prihoda, od svih šeriatskih i običajnih prihoda u svim oblicima, od svih prihoda povlaštenih područja (*serbest*) gdje je zabranjeno popisivanje i miješanje u to pitanje, a koja je naš padišah imenovanome darovao i dao mu carsku temlik-namu. Nakon toga je Husrev-beg u Sarajevu podigao imaret, medresu, hanikah i vlastito turbe, i njima zavještao te prihode. Budući se prihodima raspolaže prema vakufnami, to je na isti način ubilježio i u novi defter. A granice vakufskih imanja zavedene su u carskom dokumentu o razgraničenju." BBA, TD No 749. OIS No 205, fo 275. Opširni popis iz 1604.

23 Prije 1604. taj iznos je povećan na 90 akči godišnje za jedno domaćinstvo.

6) **Planje**, selo. Srednje naselje (1568.), sa 39 muslimanskih domaćinstava i 7 neoženjenih članova, kao i 9 nemuslimanskih filuridžijskih kuća. Muslimani su, uglavnom, svi najmanje u drugom koljenu muslimani, a novih je bilo samo 5 (otac nemusliman). Nemuslimani su plaćali državi filuriju u iznosu od svega 70 akči godišnje, a muslimani su davali tome vakufu, kao i nemuslimani (ako su obrađivali zemlju), desetinu od zemljoradničkih proizvoda i novčane pristojbe. Do 1604. broj muslimanskih domaćinstava bio je povećan, dok je broj nemuslimanskih kuća ostao na ranijem stanju. O privredi i poljoprivrednim proizvodima objašnjeno je ranije za sva naselja ove nahije. Može se istaknuti da je u selu Planje radilo 7 mlinova.

7) **Mrkotić**, mahala (zaselak). Do 1568. Mrkotić se još nije bio formirao kao zasebno selo, nego je zabilježeno kao "Mahala Mrkotić od sela Planje". Srednje naselje; stanovništvo: muslimani 20 kuća sa 5 neoženjenih i 21 nemuslimanska filuridžijska kuća. Muslimani su najmanje iz drugog koljena. Do 1604. broj muslimanskih kuća bio je povećan na 29 i 3 neoženjena, dok je kod nemuslimana broj kuća ostao 20. U selu je radilo 9 mlinova.

8) **Gornja Modriča ili Kološević**, selo. Tako bilježe osmanski popisi. Prema tome, staro ime sela je G. Modriča. Zatečeno je pusto. Prema Husrev-begovoj vakufnami iz 1531. godine, to je samo obradivo, nenaseljeno selište. Husrev-beg ga je, očito, još za života naselio. Godine 1568. Kološević je srednje naseljeno selo sa 45 muslimanskih kuća i 11 neoženjenih, kao i 17 nemuslimanskih kuća (*filuridžija*). Među muslimanima je još bio vidljiv proces prihvatanja islama, 10 domaćinstava su novi (otac nemusliman).

Do 1604. godine stanje naseljenosti ostalo je uglavnom isto. Muslimani 49 kuća sa 6 neoženjenih, i nemuslimani 18 kuća. U selu je radilo 13 mlinova: 7 mlinova koji su radili preko cijele godine i 6 mlinova po pola godine.

9) **Kruščica**, mahala sela Gornja Modriča. Danas nepoznato. Maleno naselje, 13 muslimanskih kuća sa 7 neoženjenih i 7 kuća nemuslimanskih. Muslimani su od ranije, nema novih slučajeva prelaska na islam. Do 1604. broj stanovnika nešto je opao, svega 15 kuća, od kojih 5 muslimanskih i 10 nemuslimanskih. Radio je jedan mlin, po pola godine.

10) **Dolnja Radnja**, zaselak sela Gornja Modriča. Maleno selo (1568.), nemuslimani, samo su dva domaćinstva novi muslimani (otac nemusliman). Do 1604. nemuslimansko stanovništvo duplo je povećano, dok su i dalje zabilježene samo dvije muslimanske kuće. Radila su tri mlina.

11) **Gornja Radnja**, zaselak sela Gornja Modriča. Godine 1568. srednje naselje: 5 muslimanskih kuća (3, otac nemusliman) i 23 nemuslimanske kuće. Do 1604. stanovništvo je u porastu. Muslimani 8 kuća sa 4 neoženjena, nemuslimani 35 kuća. Mlinova 3 (po pola godine).

12) **Cerovica**, zaselak sela Gornja Modriča. Maleno naselje, ukupno 9 kuća, jedna muslimanska (nova). Do 1604. u izvjesnom je porastu, 14 nemuslimanskih kuća. Muslimana nema. Radila su 3 mlina po pola godine.

13) **Dolnja Modriča ili Ukrinica**, selo. Maleno naselje, 7 muslimanskih i 7 nemuslimanskih kuća. Muslimani, osim dvojice, svi novi. Do 1604. u izvjesnom je porastu: muslimanskih 15 i nemuslimanskih 10 kuća. Radio je jedan mlin preko cijele godine.

14) **Hlib**, danas Ljeb, zaselak sela Dolnja Modriča. Do 1568. još se ne spominje. Prije 1604. naseljeno, 10 nemuslimanskih kuća. Radila su 3 mlina (po pola godine).

15) **Hrastuša**, danas Rastuša, zaselak sela Dolnja Modriča. Maleno naselje, 2 muslimanske i 12 nemuslimanskih kuća. Do 1604. u porastu: muslimani isto (2), nemuslimani 24 kuće. Radila su 2 mlina (po pola godine).

16) **Osivica**, zaselak sela Dolnja Modriča. Maleno naselje, muslimani 2 kuće (Ahmed i Mustafa, sinovi Antuna) i nemuslimani 13 kuća. Do 1604. u porastu: muslimani isto (2) i nemuslimani 25 kuća. Evidentna su 2 mlina (po pola godine).

17) **Omanjska**, selo. Srednje naselje: muslimani 5 kuća, 2 nove (Hasan i Bali, sinovi Mihaila), 1 neoženjen, nemuslimani 39 kuća. Do 1604. u porastu: muslimani 5 i nemuslimani 49 kuća. Radila su 3 mlina preko cijele godine.

18) **Naglavići** (Nakljevići ?), zaselak sela Omanjska. Danas pod tim imenom nije poznato. Srednje naselje, muslimani 7 kuća sa 3 neoženjena, i nemuslimani 16 kuća. Baština nema. Do 1604. bilo je u porastu, muslimani 12 i nemuslimani 25 kuća. Zabilježena su 3 mlina (cijela godina).

19) **Lešnica**, zaselak sela Omanjska. Danas nepoznato. Vjerovatno jedno od današnja tri susjedna sela: Piljužici, Drinčići, Bobare. Značajnije selo, muslimani 31, sa 6 neoženjenih, i nemuslimani 15 kuća. Baština nema. Do 1604. bilo je u porastu, muslimani 38 kuća, sa 5 neoženjenih, i nemuslimani19 kuća. Radilo je 6 mlinova (2 cijele godine i 4 po pola godine).

20) **Vranjak**, zaselak sela Omanjska. Pod tim imenom danas nije poznato. Maleno naselje, 7 nemuslimani kuća. Baština nema. I nakon 35 godina stanje je ostalo isto. Mlinova 4 (po pola godine).

21) **Česlica ili Pojezna**, selo. Prvo ime danas nije poznato, a naziv Pojezna donijelo je novonaseljeno stanovništvo. Srednje naselje, muslimani 3 kuće, sa 1 neoženjenim, i 31 nemuslimanska kuća. Baština nema. Do 1604. bilo je u znatnom porastu. Muslimana je nestalo, a broj nemuslimanskih kuća bio je udvostručen (52). Radila su 3 mlina (2 cijelu godinu i 1 pola godine).

22) **Dedelovci**, zaselak sela Česlica. Pod tim imenom danas nije poznato. Moguće današnje selo Dragalovci. Srednje naselje, muslimani 3, nemuslimani 30 kuća. Baština nema. Do 1604. znatnije je povećano, muslimani 2 neoženjena i nemuslimani 48 kuća.

23) **Brestovo**, zaselak sela Česlica, današnje selo sjeverno od Kulaša. Manje naselje, muslimani 3 neoženjena i 16 nemuslimanskih kuća. Baština nema. Do 1604. bilo je u porastu; muslimana je nestalo, a broj nemuslimanskih kuća je udvostručen (31).

24) **Ostružnja**, zaselak sela Česlica, pusto (1568.), još nenaseljeno. Međutim, do 1604. naseljeno je i postalo veće naselje. Zapisano je kao Gornja i Dolnja Ostružnja, i to 13 muslimanskih i 42 nemuslimanske kuće. Muslimani su svi iz najmanje drugog koljena (nemuslimansko porijeklo nije vidljivo), prema tome - kao takvo je i doseljeno. Mlinovi 4 (cijela godina).

25) **Crmnica** (Crnica?), zaselak sela Česlica, pusto. Vjerovatno današnja Crnča, istočno od Pojezne. Nije jasno da li je ranije bilo naseljeno, pa opustjelo. Nije bilo naseljeno ni do 1604. godine, i tada je zabilježeno "pusto".

C) Zeameti

26) U zeamet je, od nešto prije 1540. godine, spadao jedino Tešanj. Prihodi od samog Tešnja predstavljali su dio zeameta Ferhad-bega, sina Iskenderova, glavnog tešanjskog legatora.

D) Timari

Zemljoradnička naselja:

27) **Gornje Ularice**, selo. Maleno naselje, sami muslimani, 9 kuća sa 1 neoženjenim. Baština nema. Postojao je samo jedan manji čifluk nekog Ibrahima. Do 1604. stanovništvo je povećano na 19 muslimanskih kuća, uz 3 neoženjena člana. Navedeni čifluk tada je bio u posjedu Ibrahimovog sina Alija. Osim čifluka, nastao je tu i jedan veći zeminski posjed (kompleks slično čifluku) koji je bio u posjedu Huseina, sina Kasimova iz Ularica, za koji je plaćao godišnji porez odsjekom od 200 akči. Nemuslimana do ove godine nije bilo. Mlinova 1 (pola godine).

28) **Radojinova baština**, još nedovoljno oformljeno naselje, nazvano "Zemin Radojinova baština", moguće zaselak sela Ularice. Maleno naselje, 5 muslimanskih kuća. Medu tim kućama je manji zeminski posjed, u vlasništvu dvojice držalaca: Hasana, sina Vlaha Hamze, i Mustafe, sina Ilijasova. Istovjetno stanje bilo je i 1604, s tim što su domaćini druga lica, sinovi ranijih posjednika. Mlinova 1 (pola godine).

29) **Mravići**, selo. Maleno muslimansko naselje, 9 kuća. Među njima je jedan manji zeminski posjed koji su držali četvorica držalaca: Nesuh i sin mu Džafer, te

Ali i Hasan, sinovi Mustafini. Do 1604. naselje je povećano na 20 kuća, sa 16 neoženjenih. Očito je da se to selo tek naseljava. Ni kod jednog domaćina nije vidljivo porijeklo (muslimani najmanje u drugom koljenu). Mlinovi 1 (pola godine).

30) **Mravići**, mahala. Očito se od sela Mravići odvojio dio i formirao kao zasebno muslimansko naselje od 5 kuća. Godine 1604. broj kuća je 6, sa 3 neoženjena. Mlinova 1 (pola godine).

31) **Šije**, selo. Maleno naselje, ukupno 14 kuća, pola muslimani pola nemuslimani. Dvije bivše nemuslimanske baštine - Matijaša, sina Martinova, i Marka Miloradova - držali su četvorica braće: Mustafa, Ibrahim, Hasan i Sefer, sinovi Sulejmanovi, kao što su u tome selu držali i jedan zeminski posjed. Nemuslimani, prema imenima (Matijaš, Marko, Tomaš, Grgur, Milehta, Božina, Ilija, Marko) očito su pripadali starom zemljoradničkom stanovništvu.

Do 1604. promjena je nastala utoliko što je nemuslimana nestalo. U selu je ostalo 10 muslimanskih kuća (od kojih dvije na baštinskim zemljama), kao i 5 neoženjenih. Prije te godine dogodio se čudan slučaj sa nemuslimanskim stanovništvom, kako u selu Trepče tako i u susjednom selu Šije. Kod Trepča je istaknuto za kneza Antola da je "protjeran, jer je činio štetu vilajetu", a njegove zemlje su kasnije držali stanovnici sela Šije. Ujedno su u Trepču, zajedno sa knezom, nestala i druga tri nemuslimanska domaćinstva. Istovremeno, dakle, i u Šijama je nestalo sedam nemuslimanskih kuća. Nije jasno šta se moglo dogoditi. Mlinovi 2 (pola godine).

32) **Lepenica**, selo. Srednje naselje, 17 muslimanskih i 2 nemuslimanske kuće. Za dva domaćinstva za-

pisano je: "zemin ćehaje Ahmeda, u posjedu Murada i Hasana, sinova Junusovih", i "zemin Muruvveta, sina Junusova, sada u posjedu Murada i Hasana". Kod muslimana nije vidljivo porijeklo, i očevi su muslimani. Do 1604. stanje se unekoliko promijenilo: 16 muslimanskih i 6 nemuslimanskih kuća. Ponovo su zabilježena dva navedena zemina, s tim što je bivši Muruvvetov zemin tada bio u posjedu Ali-age, dizdara dobojske tvrđave, dok je bivši zemin ćehaje Ahmeda sada držao ćehaja Jusuf.

33) **Hrvatin**, selo. Vjerovatno današnja periferna tešanjska mahala Hrvatinovići. Na to, zbog same blizine, ukazuje i činjenica da je, "prema ranijem popisu, predstavljalo čifluk Ferhad-age", bivšeg dizdara tešanjskog grada. Maleno naselje, 8 muslimanskih kuća, sa 1 neoženjenim članom. Porijeklo domaćina vidljivo je u dva slučaja (dvojice braće) gdje je, naime, istaknuto nemuslimansko ime djeda (Ali, sin Mehmeda, sin Radoja, i Jusuf, sin Mehmeda, sin Radoja). Spomenuti Ferhad-aga imao je tu i jedan posjed koji su držali drugi ljudi, tj. zabilježen je "zemin Ferhad-age, sada u posjedu Džafera, sina ćehaje Alije, Balija i Mustafe, sinova Iskenderovih, zatim Husejna i Hasana, te Ibrahima, sina Oručeva". Ćehaja Alija je, svakako, bio ćehaja spomenutog dizdara Ferhad-age. Interesantno je da naselje kasnije opada. Godine 1604. zabilježena su tu samo 4 muslimanska domaćinstva.

34) **Kruševo**, selo. Današnje Kraševo. Maleno naselje, 16 muslimanskih kuća, sa 2 neoženjena. Ranije je (prema ranijem popisu oko 1540.) bilo samo nenaseljeno obradivo zemljište (*mezra*), pa je prije 1568. naseljeno. Nemuslimansko porijeklo stanovnika vidljivo je u dva slučaja (Ejnehan, sin Juraja, i Nesuh, sin Radka). Tu je postojao jedan posjed, "zemin Hasana,

sina Radosavljeva, u posjedu vojvode Ćejvana, čovjeka Husrev-begova". U istom izvoru spominju se u tešanjskoj nahiji i druge vojvode, očito prije Ćejvana, i to vojvoda Hasan i vojvoda Mehmed.[24]

Po broju stanovnika maleno, ali teritorijalno prostrano naselje, od njega su se prije 1568. počeli odvajati pojedini dijelovi i formirati nova naselja. Za jedno znamo da je to danas susjedno selo Matuzići, kako će se vidjeti. Godine 1604. u Kruševu je bilo popisano samo 12 kuća, istina - sa još 10 neoženjenih članova (potencijalnih kuća). Mlinova 2 (pola godine).

35) **Motuzići**, dio sela Kruševo. Godine 1568. vidljivo je formiranje današnjeg sela Matuzići izdvajanjem jednog dijela iz Kraševa, a dotle je bilo poznato samo kao "zemin sela Kruševo, zvano Motuzići". Početno stanje, svega 4 kuće, od kojih je jedna zabilježena kao "zemin Hrustana, sina Hizirova, u posjedu vojvode Ćejvana", koji je i u Kraševu imao jedan posjed, kako je spomenuto. Isto tako, Ćejvan je u Matuzićima imao i nešto vinograda (1 dunum). Do 1604. naselje se nije povećalo, svega 5 kuća. Mlinova 1 (pola godine).

36) Na području Kraševa evidentno je izdvajanje još dva nova naselja, tj. naseljenih posjeda (zemini) izvjesnih ličnosti, ali svoja imena nisu bila dobila ni do 1604. godine, pa nije jasno da li su se od tih zemina razvila nova sela. Jedno je "**zemin subaše Hizira** u selu Kruševo", 14 kuća sa 1 neoženjenim. Nemuslimansko porijeklo vidljivo je kod nekoliko stanovnika (Jusuf, sin Radaka; Bali, sin Rahoja; Pervane i Ferhad, sinovi Ivka). Zabilježen je posebno manji posjed "ze-

---

24 Istanbul, BBA, TD No 415. OIS, No 77, fo 182, 186. Popis iz 1568.

min subaše Hizira". To znači da je cijeli taj kompleks prvobitno predstavljao samo "zemin subaše Hizira", a kako su poslije te zemlje naseljene - Hizirov posjed (i kuća) svedeni su na konkretan manji posjed, a cijelo naselje i dalje je privremeno nosilo Hizirovo ime. Godine 1604. naselje i dalje nosi navedeno ime (zemin subaše Hizira) i ostalo je gotovo nepromijenjeno: 12 kuća, sa 4 neoženjena. Mlinova 1 (pola godine).

37) **Dio sela Kruševo**, "zemin Nesuha". Ovako je 1568. zapisano maleno naselje, koje još nije bilo dobilo pravo ime, sa 6 kuća. Nije vidljivo porijeklo stanovnika. I ovdje je istovjetan slučaj kao i kod prethodnog naselja. Cjelokupno naselje nosi od početka navedeni naziv, iako je naseljavanjem posjed Nesuha konkretno određen i zabilježen kao mali posjed (kuća) između 6 navedenih kuća, kao "zemin Nesuha, sina Abdullahova, u posjedu Memija". Do 1604. naselje je, štaviše, opalo na samo 3 kuće. I tada je nosilo isti naziv. Prema tome, nije se taj zemin ni razvio u samostalno naselje.

38) **Doboj**, urbano podgrađe dobojske tvrđave. Osmanska vlast zatekla je tu (oko 1520.) istu situaciju kao i u Tešnju. I tvrđava i podgrađe zatečeni su pusti. Ugarska tvrđavska posada se razbježala, kao i varoško stanovništvo. Iako je do 1568. prošlo pola stoljeća od kako je cijeli prostor tešanjske nahije definitivno potpao pod osmansku vlast, dobojsko podgrađe po tempu svoga razvitka još nije bilo dostiglo stepen kasabe (gradskog naselja), tretirano je kao selo, a stanovništvo je bilo obavezno da daje rajinske zemljoradničke poreze. To znači da se muslimanski džemat još nije bio dovoljno razvio i da u njemu još nije bila podignuta barem jedna džamija. Međutim, bio je već ustanovljen pazarni dan, jedan od uslova gradskog statusa. Naselje je tada imalo ukupno 54 kuće poreskih obveznika, od

čega 22 muslimanske. Što se muslimanskog stanovništva tiče, ono je najmanje već u drugom koljenu bilo muslimansko, a samo je u dva slučaja bilo vidljivo porijeklo (Umur, sin Pavla, i Mezid, sin Marka). Nemuslimansko (32 kuće), očito vlaško, naselilo je veću polovinu tešanjske nahije, pa i dobojsko podgrađe.

Poslije te godine dobojsko naselje počinje brže da se razvija. Do 1604. broj poreskih obveznika bio je povećan 2,5 puta, sa 54 na 130 kuća, muslimanski džemat 4,5 puta, sa 22 na 101 kuću, uz 17 neoženjenih. Isto tako džamija je od ranije bila podignuta, ali u samoj tvrđavi, odmah po uspostavi osmanske vlasti, kao i u Tešnju, za vlade sultana Selima I (1512-1520.), kao bogomolja za posadu. Međutim, u samom podgrađu bila je podignuta džamija drugog istoimenog sultana, Selima II (1566-1574.), oko koje je formirana prva mahala, nazvana "Mahala časne džamije umrlog sultana Selima". Do tada se razvila i čaršija, a dobojsko podgrađe dobilo status kasabe, što je istodobno značilo i mijenjanje statusa muslimanskog gradskog stanovništva - postalo je, kao gradsko (zanatlijsko), oslobođeno rajinskih poreza i uopće rajinskog statusa. Grad se zapravo dijelio u dva dijela: centralni dio sa čaršijom postao je povlašten, dok je periferija i dalje ostajala u rajinskom statusu. U prvom dijelu postojale su 83 muslimanske kuće, sa 17 neoženjenih, a u perifernom, rajinskom dijelu 20 muslimanskih i 21 nemuslimanska kuća. Prema tome, broj nemuslimanskih kuća ostao je isti kao i prije 36 godina, sa tendencijom opadanja. Da je to stanovništvo vlaškog porijekla, koje se ovdje već odavno stabilizovalo, potvrđuje postojanje kneza Hranka, sina Božidarova. O njegovom stabilizovanju govore već i baštinski posjedi, 9 baština.

Budući da navedena džamija nije nastala kao vakuf određene pobožne ličnosti nego je bila podignuta po sultanskom naređenju, dakle iz državnih sredstava, to se i za njene službenike brinula država. Tako su imam-hatib (Mustafa, sin Hasana), kao i muezzin (Ibrahim, sin Hasana, imamov brat), uživali timare, kao i vojna lica. Nema podataka koliki su im konkretno bili timari, ali timar imama-hatiba kretao se obično kao i timar ćehaje (zamjenika) tvrđavskog dizdara. U činjenici podizanja sultanske džamije ogledala se državna briga u procesu formiranja i razvitka gradskih naselja tamo gdje je u dano vrijeme nedostajala privatna inicijativa (osnivanje vakufa). Kako džamija nije imala određena zavještana sredstva (vakuf), a bilo je i drugih potreba osim plata navedenih službenika, to je, opet, od državne vlasti bilo naređeno da se drugi troškovi imaju pokrivati iz stavke glavarine (*džizja*) sa područja kadiluka Brod (Zenica) kojem je do formiranja tešanjskog kadiluka pripadalo ovo područje, a to je plata poslužitelja džamije (*kajjim*) zajedno sa troškovima osvjetljenja i prostirke, dnevno 3 akče, te za troškove održavanja objekta, dnevno 1 akča, što godišnje iznosi 1.400 akči.

Iz određenih pokazatelja može se zaključiti i o ukupnom napretku privrede kroz kretanje prihoda od prometa na dobojskom trgu u periodu do 1604. godine. Dok je 1568. ukupna pristojba na dobojskom trgu iznosila 459 akči godišnje, ona je 1604. iznosila 1.460 akči, više od 3 puta uvećano, skoro srazmjerno povećanju brojnog porasta muslimanskog stanovništva.

Iz podatka da je 1604. u dobojskoj kasabi zabilježen stanovnik Husein, skeledžija, možemo zaključiti o načinu prometa i prijelaza preko Bosne u Doboju. Promet se, dakle, odvijao preko rijeke posredstvom skele. Mlinova 3 (pola godine).

Nije nam poznata brojnost posade dobojske tvrđave početkom XVII stoljeća. Može se reći da je strategijski značaj Doboja opao čim su Osmanlije započeli osvajanje Slavonije (1536.), pa njen broj nije mogao biti značajan. Poznato je toliko da je (1604.) dizdar dobojske tvrđave Ali-aga, osim svog timara, imao i jedan privatni posjed (zemin) u selu Lepenica, kao što su i dobojske ćehaje, prvo Ahmed, a poslije njega ćehaja Jusuf, imali takve posjede u Lepenici.

39) **Mošev Lug**, selo. Vjerovatno današnje selo Moševac. Maleno naselje, 11 muslimanskih domaćinstava. Među tim domaćinstvima je i "zemin u posjedu Kurda, sina Hajruddinova", koji je kasnije postao čifluk imenovanog Kurda, a 1604. bio je u posjedu Kurdova sina Nesuha. Naselje je, inače, u opadanju. Te godine zapisano je samo 7 kuća. Istina, sva su domaćinstva tada imala baštinske zemlje.

40) **Šalići**, mezra. Maleno naselje, prvobitno jedno domaćinstvo, a 1604. svega 4 i sva su zapisana kao zeminski posjedi. Prvi zemin (kao jedno domaćinstvo) posjedovala su trojica braće: Hizir-aga, ćehaja Jusuf i spahija Hasan, sinovi Mehmedovi. Ostala tri zemina držali su pojedinačni posjednici.

41) **Čifluk Mustafe**, prvobitno u posjedu nekoliko posjednika: "Mustafe i novog muslimana Alija i drugih", a kasnije u posjedu "Alija, sina Nesuhova, i Mehmeda, sina Husejnova, i drugih". Sastojao se od nekoliko parcela. U početku je tretiran kao jedno domaćinstvo, a kasnije (1604.) tu su 3 muslimanska domaćinstva. Ne zna se konkretnije gdje se nalazio, odnosno kojem je naselju pripadao. Prihodi su bili jedino od pšenice.

42) **Dobro Polje**, mezra, tj. nenaseljeno obradivo, zemljište (selište). Radi se, svakako, o današnjem selu

Dobropolje nadomak Tešnja. Zemlju su obrađivali petorica držalaca: Mustafa, Ahmed, Sulejman, Mehmed i Alija.

43) **Dolnja Kneža**, selo. Nije utvrđeno. Danas, sigurno, ima drugo ime. Maleno naselje, 11 muslimanskih kuća, od kojih 5 na baštinskim zemljama, i 4 nemuslimanske kuće, od kojih 2 na baštinama, istina, jedna baština (baština Vladetina) zapisana je "pusta". Muslimanske baštine, tj. koje su držali muslimani, bile su sve stare nemuslimanske baštine koje su širenjem islama prešle u muslimanske posjede. To su: baština Vladisava Kovačića, u posjedu njegova sina Husejina, kao i zemin Hvalić Stake, u posjedu Isa-Balija.

Godine 1602. to selo je, zajedno sa selom Vukovo, predstavljalo zajednički timar od 4.500 dvojice timarnika napola (Mehmeda - 2.250 i Alija - 2.250). Do godine 1604. stanje stanovništva ostalo je gotovo nepromijenjeno: 10 muslimanskih kuća, sa 1 neoženjenim, jedino što je nestalo ranijih nemuslimanskih kuća. Mlinova 3 (pola godine).

44) **Otes**, selo. Danas nepoznato. Maleno naselje, 5 muslimanskih kuća. Od tih kuća jedno je bio zeminski posjed koji su uživali dvojica braće: "Hasan i Husejn, sinovi Omera, sina Hizirova". Do 1604. ostalo je sasvim bez stanovnika. Evidentan je, u stvari, samo spomenuti zeminski posjed: "zemin Hizir-age, Hasana i Jusufa, sinova Timurovih", za koji su držaoci davali spahiji godišnje globalno 600 akči. Mlinova 1 (pola godine).

45) **Čifluk Mustafa-čelebije**. Zemlje ovog čifluka "Mustafa-čelebije, sina vojvode Hasana", nadovezivale su se na selo Trepče, pa time znamo njegovu lokaciju. U popisu iz 1604. zabilježeno je sljedeće: "zemlje spomenutog čifluka pomiješane su sa zemljama vlaha

sela Trepče. Kako je teško procijeniti pojedinačna zaduženja određeno je, prema ranijem popisu, da vlasi posebno plaćaju spahiji godišnje po 500 akči." Inače, ranije (1568.) su ukupni naturalni porezi sa tog čifluka iznosili 269 akči. Pored žitarica i ostalih prihoda, na čifluku je postojalo i 5 dunuma vinograda. Mlinova 3 (pola godine).

46) **Sivša**, mezra. Današnje selo Sivša je 1568. i kasnije (1604.) predstavljalo maleno muslimansko naselje, 5 kuća sa 2 neoženjena, iako je nazivano "mezra". Nema tu ni traga starim nemuslimanskim baštinama. Među navedenim domaćinstvima su i tri zeminska posjeda, koji su od početka bili muslimanski: "zemin, u posjedu Jusufa, sina Abdullahova; zemin Karagoza, sin Abdullahova, u posjedu Ali-bega, brata Ferhad-begova; zemin Atmadže, sina Mehmedova, u posjedu Ali-bega". U Sivši je znatno kasnije došlo do promjene stanovništva. Godine 1604. stanje je nepromijenjeno: 6 muslimanskih kuća. Zabilježen je 1 mlin (pola godine).

47) **Ravna Bistrica**, selo. Vjerovatno današnje selo Ravna. To je novo selo, jer je (1568.) zabilježeno: "prema ranijem popisu, bio je to samo čifluk Mehmeda i Mustafe". Maleno selo, 7 muslimanskih kuća, sa 1 neoženjenim. Među tim kućama dva su zeminska posjeda: "zemin u posjedu Mustafe, sina Oručeva", i "zemin, u posjedu Mehmeda, sina Hasanova". Kasnije je u opadanju. Godine 1604. tu su samo 4 kuće, sami zeminski posjedi.

48) **Mladoševica**, mezra. Današnje selo, sjeverno od Novog Šehera. Maleno naselje, 8 muslimanskih kuća. Tu je još i "zeminski posjed vojvode Ahmeda od 6 dunuma", koji tu nije stanovao. Iako je stalno i kasnije (1604.) bilo naseljeno, 8 muslimanskih kuća, uvijek je nazivano samo "mezra". Navedeni zemin vojvode

Ahmeda bio je kasnije u posjedu dvojice njegovih sinova Husejna i Alije. Mlinova 2 (pola godine).

49) **Brići i Bijelo Bučje**, mezra. To je rajinski, zemljoradnički dio u vlaškom istoimenom selu. Maleno naselje, 4 muslimanske kuće. Među njima je zeminski posjed Ibrahima, sina Jusufova. I dalje je (1604.) nazivano samo mezra, sa 5 muslimanskih domaćinstava.

50) **Domazet**, mezra. Danas nepoznato. Ostalo je stalno mezra, sa 1 muslimanskom kućom, odnosno starom nemuslimanskom baštinskom zemljom koja je došla u muslimanski posjed, "baština Nikole, sina Stipanova, u posjedu Ejnehana, zatim u posjedu njegova sina Ahmeda".

51) **Dugobrad**, selo. Nalazilo se u blizini današnjeg sela Koprivci. Danas nepoznato. Čini se da je to staro, zatečeno selo, koje je vremenom raseljeno i oko 1540. predstavljalo samo "Čifluk Durgutov", a zatim ponovo naseljeno sa nekoliko domaćinstava. Godine 1568. imalo je 5 muslimanskih kuća. Među njima je bio i "zeminski posjed Firuza i Mehmeda i drugih suvlasnika". Zatim ponovo opada. Godine 1604. to je samo jedinstven zemljišni posjed (*zemin*) svih ranije zabilježenih korisnika: "Murada Husejnovog, Mustafe Stipkovog, Mustafe Radinovog, Bajramlije Hasanovog, Firuza i Memija". Neki su pomrli, pa je taj posjed (1604.) uživao Ahmed, sin gore spomenutog Durguta. Mlinova 3 (pola godine).

52) **Koprivci**, mezra "u blizini sela Dugobrad". Godine 1568. tu je samo jedno muslimansko domaćinstvo - Firuza, sina Hamzina. Do tada nije bilo ni popisivano. Kasnije (1604.) na posjedu su tri kuće, tj. poslije Firuza uživali su ga Džafer, sin Nesuha, i ostala braća, a to su Ali, Durgut i Memi, sinovi Nesuhovi. Od prihoda su zabilježeni samo mješanac i zob.

53) **Ljeskovac**, mezra "u blizini sela Dugobrad". I ovdje je (1568.) zabilježen jedan posjed (domaćinstvo) koji je uživao isti, gore spomenuti Firuz, sin Hamzin (Koprivci). Također je prvi puta popisano. Samo mješanac i zob.

54) **Ljeskove Dubrave**, čifluk Mehmeda, sina Hasanova, i Mustafe, sina Oručeva, što je predstavljalo jedno domaćinstvo.

55) **Loznica i Lukan**, ljetno ispasište stoke (*jajlak*), što je uživao Radosav, sin Vukosava, a kasnije Radosavov sin Grujica, za što je godišnji porez iznosio 200 akči. To je neko planinsko područje, danas nepoznato.

56) **Krčevina**, u blizini samog Tešnja, kao čifluk Turhana, sina Ibrahimova, sa 1 kućom. Godine 1604. posjed je uživao Bekir, sin Husejnov. Na čifluku su tada bila naseljena 2 domaćinstva (Gazi i Lutfi). Bliža lokacija nije utvrđena.

57) **Mekiš**, selo. Maleno naselje, 4 muslimanske kuće, među kojima "zemin u posjedu Hasana, sina Davudova". Navedeni posjed kasnije je uživao Murad, a zatim (1604.) Sulejman, Latif i Mustafa, sinovi spomenutog Hasana. Međutim, te godine u Mekišu su postojale samo dvije muslimanske kuće, tj. još 1 kuća osim navedenog zeminskog posjeda.

58) **Raduša**, selo. Spominje se rano, još od 1540. godine. Ono je tada zabilježeno kao "selo Raduša, zajedno sa mezrom Zamor Žitni" (?). U nedovoljno stabilizovanoj krajini, dok se druga naselja još ne spominju, Raduša se, kao značajnije i tešanjskom gradu blisko naselje (sa godišnjim porezima od 5.678 akči), spominje u timaru tvrđavskog dizdara, odnosno prihodi od Raduše pokrivali su platu trojice gradskih po-

sadnika: dizdara Mehmeda sa timarom od 2.894, Davuda od 1.400 i Mustafe od 1.400 akči. Do godine 1568. gotovo u cijelosti bilo je naseljeno muslimanskim stanovništvom, i to 56 muslimanskih kuća, sa 13 neoženjenih, kao i 7 nemuslimanskih kuća. Među muslimanskim kućama neke su imale baštinske zemlje, obično naslijeđene stare nemuslimanske, i to "baština Ajdina, brata Šahinova, u posjedu Alije, katiba; baština Stojića, sina Martinova, u posjedu Ferhada i Džafera; zemin Mehmeda, sina Hasanova, u posjedu njegova sina Hasana; baština Milaka, sina Cvitkova, u posjedu Ejnehana, sina Nesuhova; baština Vučka, sina Godovčeva, u posjedu Husejna, sina Pervanova; baština Đure, sina Božidarova, u posjedu Hizira, sina Mehmedova; baština Vukića u posjedu Mehmeda i Šahina; baština Radka, sina Malog, u posjedu Alije, sina Malog; baština Grgura Kojšinova, u posjedu Hasana, sina Barrakova; zemin Mezida Sarudžina, u posjedu njegova sina Ilijasa; baština Milutina, sina Obradova, u posjedu Husejna, sina Đurašinova".

I kasnije (1604.) stanje naseljenosti ostalo je isto, s tim što je od nemuslimana ostalo samo 1 domaćinstvo (baština Andrije Živkova), kao posljedica prihvatanja islama. Muslimanskih kuća bilo je 58, sa 20 neoženjenih, s tim što je tada 9 domaćinstava imalo baštinske zemlje, a 8 domaćinstava imalo je zeminske posjede. I tada je Raduša predstavljala timarski posjed tvrđavskih posadnika grada Tešnja. Radila su 4 mlina (pola godine).

59) **Tugavići ili Vukojevići**, mezra. Staro ime je Tugovići, dok se ovo kasnije (Vukojevići) do danas izgubilo. Iako je od ranije naseljeno sa 10 muslimanskih kuća, još je (1568.) službeno bilo nazivano samo mezra. Kod domaćina nije bilo vidljivo nemuslimansko

porijeklo, što bi značilo da su kao muslimani ovamo i doseljeni. Već 1604. zabilježeno je kao selo sa istim brojem kuća. Interesantno je da je to naselje nadomak Tešnja još od ranije predstavljalo mjesto održavanja vašara (*panađura*). Ne zna se, međutim, kako često je održavan. Radio je 1 mlin (pola godine).

60) **Vukovo**, selo. Kako je spomenuto, Vukovo je rano stabilizovano i još prije 1540. predstavljalo srednje naseljeno selo, sa 22 muslimanske i 5 nemuslimanskih baštinskih domaćinstava. Spadalo je tada u timar spahije Gazija, člana pratnje sandžak-bega Husrev-bega, u iznosu od 2.833 akče.[25] Do 1568. stanovništvo je bilo povećano na 36 muslimanskih kuća. Karakterističan podatak o Vukovu sadržan je iz te godine: u njemu su, naime, postojali i lični kraljevi posjedi. Zabilježeno je kao "selo Vukovo zajedno sa njivom 'Kraljevi zgonovi', naprama krečnice". Svakako se radi o kraljevom posjedu (očito Radivoja Kotromanića), o njivi u Vukovu koju je narod obrađivao zgonom (tj. *mobom*). A to je, pored drugih dokaza, podatak da je sam "kralj" Radivoj sjedio u Tešnju. Među navedenim domaćinstvima interesantni su neki zeminski i baštinski posjedi, naročito po tome ko su bili njihovi posjednici i koliki su bili njihovi posjedi. To su "zemin, u posjedu dizdara Mehmed-age, dunuma 20; zemin Alija, u posjedu Mehmed-age, dunuma 20; zemin u posjedu Nesuha, brata Mehmed-agina, dunuma 20; zemin zvani 'Kraljevi zgonovi', u posjedu Ferhad-bega, dunuma 20; zemin, u posjedu Sulejmana i Hasana, dunuma 20; zemin Husejna, sina havadže Ejnehana, i to: 2 njive i 1 čajir, u posjedu stanovnika tog sela, dunuma 6; baština Pavka, sina Radkova, u posjedu Sulejmana i Hasana, sinova ćehaje Jusufa; baština Radmana, sina Miloše-

25 Istanbul, TD No 432. OIS, No 74, fo 494.

va, u posjedu Nesuha, sina Evrenos-agina; baština Boška, sina Radmanova, u posjedu Mehmed-age, sina Evrenos-agina; baština Šajka, sina Radakova, u posjedu Alija, sina Idris-agina; baština Pavla, sina Vukojeva, u posjedu Mehmed-age, sina Idrisova".

Prema tome, Vukovo je bilo značajno po ličnostima koje su imale svoje posjede u njemu. Prvo, vidi se nemuslimansko porijeklo tih posjeda, a posebno je evidentan nekadašnji posjed "kralja" Radivoja, što je kasnije došlo u posjed Ferhad-bega, budućeg osnivača Ferhadije džamije, zatim posjedi tvrđavskog dizdara Mehmed-age i njegova brata Nesuha, zatim posjed dizdarovog ćehaje i drugih posjednika, što iznosi 100 dunuma u posjedu ljudi koji su vjerovatno bili nastanjeni izvan Vukova. Što se tiče samog stanovništva Vukova (36 kuća), ni u jednom slučaju nije vidljivo nemuslimansko porijeklo, a to znači da su bili najmanje u drugom koljenu muslimani. Selo Vukovo je 1602. godine, zajedno sa selom Dolnja Kneža, predstavljalo jedan zajednički timar dvojice spahija napola (po 2.250).[26] Do 1604. stanje stanovništva se unekoliko promijenilo. Broj domaćinstava bio je opao na 26, sa 2 neoženjena člana.

61) **Čifluk Timura**, sina Hizirova. To je bivša baština nemuslimana Daničića. Zemlju su uživali: Hizir-aga, Ćehaja Jusuf i spahija Hasan, sinovi spomenutog Timara. Računato je kao jedno domaćinstvo koje je na ime poreza plaćalo godišnje 200, što je prije 1604. povećano na 300 akči. Lokacija nije utvrđena.

62) **Badanj ili Ružine** (?), mezra. Danas nepoznato. Zemlju su uživali: vojvoda Mehmed, zatim vojvoda Husejn, zatim Mahmud, sin Husejnov, pa Hasan i

26 Istanbul, BBA, TD No 728, sumarni popis OIS, No 100, fo 103-104.

Mahmud, sinovi Ise. Prvobitno 2 domaćinstva, sa godišnjim porezom od 1.441 akče. Do godine 1604. ostalo je tu samo jedno domaćinstvo, dok se drugo domaćinstvo izdvojilo u zasebnu jedinicu, nazvanu "zemin Džaferov", što je uživao spomenuti Džafer, uz godišnji porez od 400 akči.

63) **Stanovići**, mezra "u blizini Jablanice". Uživao ju je prvo Madžar Jusuf, zatim Jusufovi sinovi Hasan i Husejn, pa vojvoda Mustafa, uz godišnji porez od 200 akči.

64) **Rakovica, Konjsko Brdo i Tugina Luka**, mezre. To su nazivi zemljišnih parcela, što je predstavljalo nekadašnji posjed vlaškog kneza Antola, koji je do nešto poslije 1568. bio nastanjen u Trepču. Njegova knežina obuhvatala je, osim sela Trepče i Kosova, još nekoliko manjih naselja (*mezre* i *čifluci*), sa ukupno 65 kuća, a koji je zatim zbog određene krivice bio protjeran iz Trepča.[27] Te zemlje su kasnije uživali stanovnici sela Šije, odnosno Husejn, sin Abdullahov, i drugi suvlasnici. Prema tome, bivši Antolov posjed nalazio se negdje između selā Trepče i Šije. Računato je jedno domaćinstvo, a godišnje je na ime poreza plaćalo 400 akči.

65) **Mala i Velika Otoka i Podnovlje**, mezre. To su zemlje s druge strane rijeke Bosne, u blizini javnog puta, pored rječice Foče. Uživali su ih (1604.) stanovnici kasabe Kotorsko: Ališah, Mahmud, Husejn i drugi suvlasnici. Prema tome, riječ je o zemljama u blizini Kotorskog. Tu su i ispasišta za stoku: Ozrenski Lug, Brezice, Blatnica, Tor, Gar, Kratovica i Stubica Donja. Pristojba za otlak (ispaša) uzimana je od onih koji su sa stokom dolazili sa strane. Računato je kao 1 domaćinstvo, a na ime poreza (žitarice, sijeno, ispasište) plaćalo je 100 akči godišnje.

---

27 Up. selo Trepče.

66) **Tovarnica**, **Boravac i Omarik Luka**, mezre. Nalazile su se u blizini sela Ružević, a uživali su ih (1604.) Murad, Hasan, Pervane i drugi suvlasnici. Računato je kao jedno domaćinstvo, sa porezom od 200 akči (žitarice, lan, sijeno, košnice, žirovina, vino i mlin).

67) **Ripna**, mezra. Zemlje između selā Brnjica (?) i Jablanica, a uživali su ih (1604.) Ali, Mustafa i Husejn, sinovi Karahodže, prišlaci (doseljenici) Hasan, Ramadan i Bali. To su zemlje koje su imenovani još od ranije uživali. Godišnji porezi 200 akči (žitarice, sijeno, košnice, grožđe, lan, povrće, mlin i žirovina).

68) **Makljenovac**, selo "između sela Ularice i Miljkovac". Prije početka XVII stoljeća nije bilo evidentirano, vjerovatno da dotle nije bilo ni naseljeno. Godine 1604. to je srednje naselje, sa 16 muslimanskih kuća. Godišnji porezi iznosili su 1.000 akči (žitarice, sijeno, košnice, voće, lan, povrće).

NASELJA NAHIJE TEŠANJ U DRUGOJ POLOVINI XVI STOLJEĆA

Red. br.	Naselja:	god.	Stanovništvo: Muslimani: Kuća	bašt.	Samci	Nem porijeklo		Nemuslimani: Kuća	Baština	Knez	primićur	Svega kuća	Porezi: Vlaška filurija	Zemljoradnika	Primjedbe
	1	2	3	4	5	6		7	8	9		10	11	12	13
			A) Has bosanskog sandžak-bega												
						V l a s i									
	selo	1568	4	7		(3)		3		1		15	150		Knezovi i primićur
1	Trepče	1604		15		(3)						15	250		oslobođ.ličnih poreza
	selo														
2	Čečava	1568	3	1		(1)		21			1	26	150		
		1604		4		(1)			28			32	250		
	selo														
3	Kruševica, Osredci	1568						7				7	150		
		1604												800	Raseljeno.
															Postalo čifluk
	selo														
4	Brići i B. Bučje	1568						11			1	12	150		
		1604							17	1		18	250		
	selo														

5	Snejgotina i Bukovac	1568						3	21		1	25	150			
		1604			1				29	1		31	150			
	Svega	1568	7		8	(4)		45	21	1	3	85	150			
		1604			10	(4)			74	2		96	250	800		
		2	3	4	5	6		7	8	9		10	11	12	13	
					B) Husrev-begov vakuf											
	selo				Ratari i vlasi (filuridžije)										Filurija	
6	Planje	1568	39		7	(5)		9			48	7	70	*4399*	po 70 od kuće	
		1604	57			(1)		10			67		90	*5795*	po 90 od kuće	
	mahala															
7	Mrkotić	1568	20		5	(4)		21			41	5	70	*3991*		
		1604	29		3	(2)		21			50		90	*3990*		
	selo															
8	Gor. Modriča ili	1568	45		11	(10)		17			62	11	70	*5113*		
	Kološević	1604	49		6	(4)		18			67		90	*5513*		
	mahala															
9	Kruševica od sela	1568	13		7	(1)		7			20	7	70	*3147*		
	G. Modriča	1604	5					10			15		90	*3396*		
	mahala															
10	Dol. Radnja od sela	1568	2			(2)		13			15		70	*1512*		
	G. Modriča	1604	3					26			29		90	*2043*		

	mahala															
11	Gor. Radnja od	1568	5			(3)		23			28		70	*2785*		
	sela G. Modriča	1604	8		4	(4)		35			43		90	*3208*		
	mahala															
12	Cerovica od sela	1568	1			(1)		8			9		70	*2445*		
	G. Modriča	1604						14			14		90	*1928*		
	selo															
13	Dolnja Modriča ili	1568	7			(5)		7			14		70	*1621*		
	Ukrina	1604	15			(2)		10			25		90	*2399*		
	mahala															
14	Hlib od sela	1568	0												Ranije nije bilo	
	Donja Modriča	1604	0					10			10		90	*985*	zabilježeno	
	mahala															
15	Hrastuša od sela	1568	2			(2)		12			14		70	1875		
	Donja Modriča	1604	2					24			26		90	1871		
	mahala															
16	Osivica od sela	1568	2			(2)		13			15		70	1253		
	Donja Modriča	1604	2					25			17		90	1556		
	selo															
17	Omanjska	1568	5		1			39			44	1	70	4411		
		1604	5					49			54		90	4535		
	mahala															
18	Naglavići od sela	1568	7		4	(1)		16			23	4	70	2907		

	Omanjska	1604	12			(2)		25			37		90	2983		
	mahala															
19	Lešnica od sela	1568	31		6	(3)		15			46	6	70	4355		
	Omanjska	1604	38		5	(3)		19			57		90	4795		
	mahala															
20	Vranjak od sela	1568	0					7			7		70	1032		
	Omanjska	1604	0					7			7		90	970		
	selo															
21	Ćeslica ili Pojezna	1568	3		1	(1)		31			34		70	4570		
		1604						62			62		90	4845		
	mahala															
22	Dedelovci od	1568	3					30			33		70	3290	45 k x 90; 2 x 40;	
	sela Ćeslica	1604	2					48			50		90	3448	1 k x 60	
	mahala															
23	Brestovo od sela	1568		1				16			20		70	2159		
	Ćeslica	1604						31			31		90	2222		
	mahala															
24	Ostružnja, M. Ostružnja	1568													Opustjelo	
	D. I G. Od Ćeslica	1604	13			(3)		42			55		90	1686		
	mahala															
25	Crnica od sela	1568													Opustjelo	
	Ćeslica	1604													Opustjelo	
		1568	filuridžijskih kuća 284, po 70 =19.880 (vakuf)													
		1604	filuridžijskih kuća 486, po 90=43.740 (vakuf)													

	Naselje	god	kuća	samaca	hatib	imam	muezzin		Kuća nem.	Baština	Svega kuća	Porezi		Primjedba
					C) Z e a m e t i:									
	a) Kasaba	1568	99		1	1	1				102			kasaba - muafijet
	Tešanj - mahale:													(povlašteno)
26	Ferhad-beg	1604	188	15	1	1	1				191/15			
	Oruč Sufi	1604	32	1		1	1				34/1			
	b) Varoš (raja)	1568	52	1					7		59/1	8111		Varoš - nepovlašteno
		1604	53						1		54	8550		
	Svega kuća	1568									161/1			
		1604									225/16			
		god	Kuća	Baština	Samaca	Porijeklo		Kuća	Baština		Svega kuća	Porezi		
	1	2	3	4	5	6		7	8		10		12	13
	selo				D) T i m a r i									
27	Gornje Ularice	1568	9		1	(7)					9/1.		1015	
		1604	17		3	(2)					17/3.		1015	

	zemin															
28	Radunova bašt	1568	5			(1)					5		743			
	zemin															
	Kasima u selu Ularice	1604	1								1		200			
	zemin															
	Radunova bašt	1604	5								5		1000			
	selo															
29	Mravići	1568	9			(3)					9		555			
		1604	20		16						20		1300			
	dio sela															
30	Mravići	1568	5								5		269			
		1604	6		3	(1)					6		700			
	selo															
31	Šije	1568	8			(1)		8			8		833			
		1604	8	2	5	(1)					10		800			
	selo															
32	Lepenica	1568	17			(2)		2			19		1322			
		1604	16					8			24		1300			
	selo															
33	Hrvatin	1568	8		1	(2)					8		818		U ranijem defteru:	
		1604	4								4		818		čifluk Ferhad-age	
	selo															
34	Kruševo (Kraševo)	1568	17		2	(2)					17		2253		U ranijem popisu	
		1604	12		10	(3)					12		2453		samo je mezra	
	dio zemina u selu															

35 Kruševo zvano	1568	4								4		1076			
Motuzići	1604	5								5		1176			
dio zemina u															
36 Kraševu dio Hizra	1568	14		1	(4)					14		953			
subaše	1604	12		4	(3)					12		953			
dio zemina u															
37 Kraševo dio	1568	6								6		510			
Nesuhov	1604	3								3		561			
mjesto															
38 Doboj	1568	22			(4)		30	2		54		8430		Nepovlašteno	
kasaba	1604	83		17	(15)					83				Povlašteno: imam-hatib 1, muezzin 1	
varoš	1604		20		(2)			29		49		11600 +		Nepovlašteno	
												200			
selo															
39 Mošev Lug	1568	11			(3)					11		1478			
	1604	1	6							7		1500			
mezra															
40 Šalići	1568	1								1		657			
	1604	4								4		800			
Čifluk															
41 Mustafe i Alije i	1568	1								1		676			
drugih	1604	3								3		900			
mezra															
42 Dobro Polje	1568	1								1		381			

	1604	1								1		500			
selo															
43 Donja Kneža	1568	11			(6)		4			15		1078			
	1604	11		1	(3)					11		1100			
selo															
44 Otes	1568	5								5		449			
	1604	3								3		600			
Čifluk															
45 Mustafe - čelebije i	1568	1								1		269			
vojvode Hasana	1604											500			
mezra															
46 Sivša	1568	5		2	(2)					5		677			
	1604	3	3		(3)					6		677			
selo															
47 Ravna Bistrica	1568	5	2	1	(2)					7		1047			
	1604	1	3							4		1300			
mezra															
48 Mladoševica	1568	8			(2)					8		895			
	1604	8		1						8		1400			
mezra															
49 Brići i Bilo Bučje	1568	4								4		413			
	1604	5								5		600			
mezra															
50 Domazet	1568	1								1		421			
	1604	1								1		421			

selo															
51 Dugobrad	1568	4	1		(1)					5		709			
	1604	1								1		800			
mezra															
52 Koprivci u blizi sela	1568	1								1		181			
Dugobrad	1604	3								3		181			
mezra															
53 Leskovac u blizini sela	1568	1								1		81			
Dugobrad	1604	1								1		50			
Čifluk															
54 Ljeskove dubrave	1568											279			
	1604											279			
jajlak															
55 Loznica i Lukan	1568											200			
	1604											200			
Čifluk															
56 Krčevina	1568											120			
	1604											200			
selo															
57 Mekiš	1568	4										596			
	1604	4										700			
selo															
58 Raduša	1568	45	11	13	(16)		8			64		6807	Baštine početno nemuslimanske		
	1604	41	16	20	(7)			1		58		9000			

mezra															
59 Tugavići ili Vukojevići	1568	9	1							10		639	Od vašara gdišnje		60-ak
	1604	10								10		1600			
selo															
60 Vukovo	1568	25	11							36		4050			
	1604	14	11	3						25		4200			
Čifluk															
61 Bivša Davčićeva	1568	1								1		260			
baština	1604	1								1		300			
mezra															
62 Badanj ili Ružine	1568	2								2		1441			
	1604	2								2		1400			
mezra												400			
63 Rakovica, Konjsko brdo	1568											300		Uživaju stan.sela	
i Tugina Luka	1604	1												Brnjice i sela Šije	
mezra														(vidi br 1 (Trepče)	
64 Otoka mala i velika	1568											100			
i Podnovlje	1604	1													
mezra															
65 Tovarnica, Borovac,	1568											200			
Omarik Luka	1604	1													
mezra															
66 Ripna	1568											200			
	1604	1													

selo															
67 Makljenovac	1568														
	1604	16										1000			

II. URBANI RAZVITAK TEŠNJA

1.

RAZVITAK PODGRAĐA TEŠANJSKOG GRADA

U osmanskim popisima s kraja XV stoljeća nalaze se prvi spomeni o tešanjskom gradu i tešanjskom području. Likvidacijom tzv. Bosanske države 1476. godine, tj. feudalne oblasti Radivoja Kotromanića, člana kraljevske kuće Kotromanića, čije je središte bilo upravo u srednjem toku rijeke Bosne (Maglaj, Doboj, Tešanj), pojavljuje se skupina pravoslavnih vlaha (stočara) koji su dotle pripadali bosanskom "kralju" Radivoju, a koji su tada pripadali hasu bosanskog sandžak-bega. Već od nešto prije 1485. godine vlasi počinju da naseljavaju brdovita područja tešanjskog kraja, kuda ih usmjeravaju osmanske vlasti. Zatim, sigurno je da je ovaj kraj ostao u osmanskoj vlasti sve do pred kraj toga stoljeća. To se vidi po tome što su osmanske vlasti 1490. godine poduzele utvrđivanje u tome području susjednog grada Doboja. Kasnije je tešanjsko područje ponovo moralo doći pod vlast Mađara, jer se u mirovnom ugovoru sklopljenom 20. augusta 1503. godine između osmanske države i Ugarske Tešanj ne spominje u osmanskoj vlasti, a spominju se i dalje gradovi Doboj i Maglaj.[1] Zatim, te-

1 Thalloczy-Šufflay, *Povijest Jajca 1450-1527*, Zagreb, 1916, 180; H. Kreševljaković, "Stari bosanski gradovi", *Naše starine*, I, Sarajevo, 1953, 21.

šanjski grad se spominje među tvrđavama koje su pale u osmanske ruke prilikom pada ugarske Srebreničke banovine, prema N. Isthuanffiusu 1520. godine, što bi značilo da je Tešanj ostao pod ugarskom vlašću više od dva decenija, od nešto prije 1503. do 1520. godine.

Prva konkretna vijest o samom podgrađu (naselje) Tešanj datira iz 1528. godine, upravo kada se na tešanjskom području pojavljuje kao timar-sahibija Ferhad-čelebi, sin Iskendera, ćehaje. U popisu bosanskog sandžaka zabilježeno je: "Samo mjesto Tešanj, varoš tešanjskog grada, pripada kadiluku Brod", tj. Zenica, čiji su prihodi od malobrojnog stanovništva i gradske privrede, ukupno 5.153 akče, pripadali timaru spomenutog Ferhada.[2] Naselje se, zapravo, nalazilo u fazi ponovnog formiranja. Popisano je poimenično 36 kuća, i to 15 muslimanskih i 21 nemuslimanska. Međutim, samo je 15 kuća bilo od nešto ranije tu naseljeno, a za 21 kuću zapisano je da su to doseljenici, tj. pojedinačno je zabilježeno za svakoga iz kojeg naselja je došao. [Od tih stanovnika muslimani su skoro svi bili "novi", tj. samo su trojica bili sinovi muslimanskih roditelja, a 12 njih imali su očeve nemuslimane. Zatim, samo ih je devet pripadalo odranije tom naselju, a šestorica su bili doseljenici, i to svi iz nahije Brod, tj. iz nešto južnijeg područja (zeničko-visočko područje). To su: Mustafa, sin Mihaila, iz sela Gračanice (Visoko), Mehmed, sin Mihaila, iz Gračanice, (očito braća); Hasan, sin Dragiše, iz Gračanice; Nesuh, sin Vladislava, iz Gračanice; Husejn, sin Radice, iz sela Kruščice; Musa, sin Raduna, iz sela Bratnice.]

Među nemuslimanima još je veći broj bio doseljen, tj. od 21 kuće samo ih je šest bilo odranije u Tešnju, a

2 Istanbul, BBA, TD, No 157, str. 804.

15 ih je doseljeno. Doseljenici su bili: Radonja, sin Radice, iz Gračanice; Matej, sin Vukašina, iz Gračanice; Juraj, sin Ivana iz sela Trebnika; Marko, sin Ivana, iz Trebnika; Vuk, sin Živka iz sela Vardišta; Antun, sin Bojana, iz Gračanice; Radovan sin Mihaila, iz sela Banova Laza; Petar, sin Mihaila, iz Banova Laza; Božidar, sin Mihaila iz Banova Laza (trojica braće); Grgur, sin Miluna, iz sela Kruščice; Milutin, sin Obrada, iz "samog mjesta Kloka" (budući Varcar-Vakuf); Rade, sin Vukmila, iz Gračanice; Matijaš, sin Miluna, iz sela Loznica (Visoko); Matej, sin Vukana, iz Gračanice, i Andrija, sin Stipana, iz "varoši Visoko". Prema tome, nakon kratke osmanlijske vladavine (od 1476. do kraja XV stoljeća) Tešanj je ponovo došao pod mađarsku vlast, što je trajalo približno do 1520. godine. Nakon toga ponovo se formira kao muslimansko urbano naselje. Stanovništvo se okuplja i naseljava, što je karakteristika šireg tešanjskog područja. Očito, svi navedeni došljaci bili su odskora doseljeni. Isto tako se tek naseljava Ferhad-begov "čifluk Jablanica i Čagljevići", koji se spominje 1528. godine.

Kako je spomenuto, Tešanj je još od prije 1528. godine pripadao spahiji Ferhad-begu, sinu ćehaje Iskendera, u čijem je domenu ostao stalno za njegova života. Ferhad-beg je bio taj koji je svojim ustanovama utemeljio i razvio tešanjsku kasabu, koja je za njegova života postala i sjedište kadiluka.

Ukupni prihodi, koji su se sastojali uglavnom od poljoprivrednih proizvoda, nisu bili značajni: iznosili su svega 5.153 akče. Najveća stavka bila je od pšenice, zatim od prometa na gradskom trgu. Iz najranijih osmanskih izvora saznajemo da su zabilježeni i izvjesni prihodi od povrća, sijena, dva mlina i od 10 dunuma pod vinogradima, što je bilo u posjedu posade tešanjske tvrđave.

Izgledalo je da je Ferhad-begova džamija ujedno i najstarija bogomolja u u ovoj kasabi. To je proizlazilo iz načina popisivanja, budući da je u osmanskim popisima obično najprije popisivana najznačajnija mahala i njen vakuf, pa tako i u Tešnju Ferhadija i njen džemat. Međutim, Ferhadija je bila druga po redu podignuta džamija. To razabiremo iz jedne zabilješke o Ferhad-begovom čifluku, tj. o redoslijedu dvojice prvih vakifa, Sufi Oruča današnja Hamza-begova džamija) i Ferhad-bega. Doslovno je zabilježeno: "Čifluk Ferhad-čelebija, sina subaše Iskendera, u blizini Tešnja, u njegovom posjedu, poslije Sufi Oruča, obradive zemlje u Jablanici i Čagljevićima, koje pripadaju Maglaju."[3]

Premda je u dva popisa (1570. i 1604.) prvo mjesto zauzimala Ferhad-begova mahala, a tek u kasnijem popisu skromno je evidentiran mesdžid Oruč Sufija i sićušna njegova mahala, ipak, kako proizlazi, redoslijed razvitka je obratan. Time se Tešanj svrstava među ona naselja čija je urbana izgradnja započela podizanjem derviške tekije, odnosno mesdžida koji je služio toj derviškoj svrsi.[4] Prema istaknutom, Sufi Oruč je mogao utemeljiti svoj mesdžid oko 1530. godine, odnosno u ono vrijeme kada se Ferhad javlja kao spahijski korisnik prihoda Tešnja, ukupno 5.153 akče, ili koju godinu kasnije. Ali to će reći da je Sufi Oruč podigao svoj mesdžid oko tri decenije ranije nego što će Ferhad-beg (umro 1568.) podići svoju džamiju, zvanu Ferhadija, oko 1559. godine.

Sve do sedme decenije 16. stoljeća, tj. prije izgradnje Ferhadije džamije i proglašenja naselja kasabom,

---

3 BBA, TD, No 201, str. 219, god 1542, i No. 157, str. 1042, god. 1528-1530.

4 Up. A. Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću", *POF*, XXXI, 1981.

razvitak Tešnja kretao se usporenim tempom - budući da je to područje i poslije pada Jajačke banovine (1528.) nosilo obilježje vojne krajine i određenu nesigurnost, a samo naselje nazivano "varoš tvrđave Tešanj". Od značajnijih ličnosti godine 1540. spominje se tu naib (opunomoćenik) brodskog kadije Muslihudin, kao i dizdar tešanjskog grada Idris-aga (?). Idris-aga je tada sa četvoricom svojih sinova posjedovao pet bivših nemuslimanskih baština u selu Vukovo, posebno njive zvane "Kraljevi zgonovi", tj. zemlje koje je narod obrađivao mobom. Kasnije (1570.) se spominje dizdar Mumin-aga. Iz nekih podataka prepoznajemo prvobitno stanje, tj. spominju se ličnosti koje su ovdje od osvojenja stekli posjede, odnosno prepoznajemo sa koje strane i koje snage su osvojile Tešanj. To je bio Maglaj. Veliki je posjed u samom Tešnju bio zapisan agi maglajskih azapa Muslihudin-agi, koji su posjed kasnije uživali u zajednici 13 posjednika (muslimani kao i nemuslimana), a zatim je cijeli taj posjed došao u ruke spomenutog Ferhad-bega, koji je posjedovao još 3 dunuma vinograda. Zatim je jedan čifluk u samoj "varoši Tešanj" uživao Mehmed, ćehaja maglajskog dizdara, koji se sastojao od deset njiva, jednog čaira i zemlje koju je sam iskrčio. Isto tako se spominje čifluk Mustafe, sina Sufi Oruča, čiji je otac derviš Oruč, kako je spomenuto, podigao u Tešnju prvi mesdžid.[5]

Tešanj je te godine (1570.) zapisan kao "kasaba", a to znači da su bili ispunjeni sljedeći uslovi: dovoljno brojno stanje muslimanskog stanovništva, glavna džamija i sedmični pazarni dan. Kao i svugdje, stanovništvo je imalo različit fiskalni status: povlašteno i nepovlašteno. U užem čaršijskom (povlaštenom) dijelu zabilježeno je upravo 100 kuća, među kojima Mustafa,

5 BBA, TD, 435, str. 352.

sin Turhana, hatib. Vidljiva je i derviška komponenta, tj. zabilježen je Sufi Kurd-Ali, sin Derviša Alija, vjerovatno potomak Sufi Oruča. O širenju islama nema drugih podataka, osim što je jedna četvrtina stanovnika (23 kuće) imalo ime oca Abdullah, što je obično krilo nemuslimansko ime. U rajinskom (nepovlaštenom) dijelu zapisano je 52 muslimanske kuće, od kojih 11 na baštinskim zemljama, kao i 7 nemuslimanskih kuća (2 baštine). U ovom dijelu islamizacija je donekle vidljiva. Zapisani su: Alija, sin Radoja; Veli, sin Cvijiše; Tur-Ali, sin Radovana. Prema tome, Tešanj je te godine imao ukupno 152 muslimanske i 7 nemuslimanskih kuća. Dakle, kroz 40 godina (1530-1570.) stanovništvo je ukupno povećano za 123 kuće poreskih obveznika.

O privredi može se reći da je od žitarica najviše sijano miješano žito (*mahlut*), zatim pšenica, pa zob. Značajno je vinogradarstvo, i to u muslimanskim rukama 40 dunuma, a u nemuslimanskih prihod od proizvedenog vina bio je duplo veći.

Šta je vezalo Ferhad-bega za Tešanj, odnosno kakve su veze imali sandžak-beg Husrev-beg i Ferhadbeg kada su oba svoje značajne vakufe ostavili u Tešnju i njegovoj okolini? Vezali su ih rodbinski, politički i ekonomski odnosi. Obojica su bili članovi carske porodice. Taj podatak za Ferhad-bega sadrži njegova vakufnama, pronađena u jednoj tešanjskoj medžmui (bilježnici) publikovanoj 1978. godine.[6] Tu medžmuu vodio je tešanjski kadija Abdulkerim. Na margini prve stranice teksta vakufname Abdulkerim je napisao važ-

---

6 Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz 19. stoljeća", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, V-VI, Sarajevo, 1978.

nu zabilješku o Ferhad-begu, a to je sljedeće: "Sultan Sulejman Gazi han - Padišahin uhti oglu idi" ("Bio je Ferhad-beg, sin sestre sultana Sulejmana"). Prema tome, Ferhad-beg, sin Iskenderov, bio je, kao i Husrev-beg, u srodstvu sa sultanom Sulejmanom II Veličanstvenim. Ferhad-begu je bio dajdža, a Husrev-begu dajdžić (sin od dajdže), dok je Husrev-begu dajdža bio Sulejmanov otac sultan Selim, te nije čudo što ga je Husrev-beg imenovao svojim vojvodom u tešanjskom kraju u kojem je Husrev-beg stekao 21 naselje i zavještao svojim ustanovama u Sarajevu. Zna se da je Husrev-begova majka Seldžuka bila kći sultana Bajezida II, tj. sestra sultana Selima I (1512-1520.), a iz navedenog podatka u vakufnami izlazi, opet, da je Ferhad-begova majka (sestra sultana Sulejmana) bila kći sultana Selima I, odnosno da je sultan Selim I bio dajdža Husrev-begu, koji je, opet, bio tečić sultana Sulejmana. Tako je sultan Sulejman bio dajdža Ferhad-begu, a sultan Selim I djed, odnosno Ferhad je bio sin dajdžične Husrev-begove, a Husrev-begova majka je Ferhad-begovoj majci bila tetka. Husrev-begu je stoga bilo stalo da u Tešnju ima mlađeg pouzdanog, svog čovjeka, koji će voditi računa i o poslovanju ljudi na njegovim vakufskim zemljama.

Dvije decenije poslije Husrev-begove smrti (1541.) Ferhad-beg će podići u Tešnju svoju džamiju. Sa podizanjem te džamije i drugih objakata tog vakufa Tešanj je stekao uslove da od nemuslimanske varoši postane muslimanski grad (kasaba). Zajedno s tim, sticanjem statusa kasablija muslimansko stanovništvo postalo je povlašteno utoliko što nije više podložno nikakvom spahiji, tj. kao zanatlijsko postalo je slobodno od zemljoradničkih daća. Ferhad je tako, prema uslovima osmanske urbano-pravne klasifikacije, postao utemeljitelj Tešnja kao gradskog naselja (*kasabe*).

Evo šta sadrži Ferhad-begova vakufnama:

"Uvakufio je časnu džamiju podignutu u kasabi Tešanj, u kadiluku Brod, za Božje robove koji će obavljati namaz nakon idolopoklonstva (?). Također je uvakufio jednu zgradu u blizini spomenute džamije za ljude i djecu koja se žele podučavati učenju Kur'ana (muallim-hane). Također je uvakufio jednu zgradu za putnike, koja se zove han, poznatu da pripada tome vakufu. Također je zavještao svotu od 30.000 današnjih dirhema i odredio da se novac daje na korištenje uz dobit, tako da svakih deset dirhema čini jedanaest (10%). Uzima, dakle, desetinu izraženu u šerijatu.

Također je uvakufio mlinove u jednoj zgradi, u spomenutoj kasabi, sa dva žrvnja na vodi po imenu Raduša. [Karakteristično je da je rječica kroz Tešanj nazivana Raduša, a danas nije poznato da se tako nekada zvala]. Također je uvakufio trideset i dva dućana, poredanih jedan do drugog, u spomenutoj kasabi. Godišnja zakupnina za svaki iznosi četrdeset dirhema. [180 akči]. Također je uvakufio i dva vrta koja je kupio od Ulama-paše i halife Muslihudina (kadija) u spomenutoj kasabi. Također je uvakufio i drugu zgradu (han) u blizini rijeke Usore i dva komada zemlje, jedan po imenu Tugavica, a drugi poznat po poznatoj granici u blizini spomenutog hana. Također je uvakufio čifluk Jablanica i Čagljevići uz rijeku Ripnu, zajedno sa poslugom, njihovim supružnicima, djecom, konjima, kravama i alatom za rad. Njegove granice su od rijeke Ripne do puta prema selu Trepče, zatim do puta prema selu Kosova, zatim do puta Kosova prema Telel Biškup (?), a zatim do rijeke Jablanica.

Uvjetovao je da se Mula Mustafa brine za hitabet, imamet, mujezinluk sve dok je živ. Kada se od prihoda nešto poveća, neka se ne troši ni na što osim kako je

uvjetovao vakif. Ta povećanja su određena za hatiba i imama, jer čine dovu za duše svih muslimana i muslimanki.

Uvjetovano je da imenovani (Mustafa) obavlja imenovanje, da se brine on osobno za porast, za manjkavosti, za izmjene i druge potrebe u ovim poslovima, bilo toga malo ili mnogo, a iza njegove smrti njegova djeca, djeca njegove djece, s koljena na koljeno, s pokoljena na pokoljenje, sve dok ne izumre njihova loza.

Uvjetovano je da se hatibu spomenute džamije daje po četiri dirhema dnevno, za imama pet dirhema, za nazira tri dirhema. Uz to još daje se dva dirhema dnevno za učenje djece, kao i dva dirhema za muarrifa i za mlin. Zatim se daju dnevno tri dirhema za muezzina, dva dirhema za mutevelliju, dva dirhema za džabiju, kao i jedan dirhem dnevno za kajjima. Za dodatne službe u džamiji daje se: jedan dirhem za učenje sure Jasin poslije sabah namaza, jedan dirhem za učenje ašereta iz Kur'ana poslije podne namaza, jedan dirhem učaču sure Amme poslije ikindije namaza i jedan dirhem učaču sure Mulk poslije jacijskog namaza."

Podizanje značajne džamije predstavljalo je za Tešanj veliki događaj kada se zna da već tri decenije (nakon mesdžida Sufi Oruča oko 1530. godine) tu nije bilo druge muslimanske bogoštovne ustanove i da je već 40 godina (od 1520.) džuma namaz petkom za grad i cijelo područje obavljan jedino u tvrđavi - u džamiji sultana Selima I. Ne samo da je mjesto podizanjem ove džamije dobilo status kasabe nego su bile riješene dvije osnovne potrebe grada: kulturna i vjersko-prosvjetna (džamija i muallim-hane). Sa svojim brojnim službama (hatib, imam, nazir, muezzin, muallim, mutevelija, džabija i kajjim) ta džamija (*vakuf*) svakako je odgovarala glavnoj džamiji jedne kasabe.

Za izdržavanje tih ustanova Ferhad-beg je zavještao značajniji iznos od 30.000 dirhema, dakle 90.000 akči, s tim da se novac daje za zajam uz 10% godišnjeg prihoda. Zavještani gotov novac u 15. i 16. stoljeću bio je osnov i uzus svih osnovanih vakufa u Bosni, za njihovo trajno funkcionisanje. Razvitku gradske privrede značajno su doprinosila i 32 dućana u Tešnju, koji su vakufu u vidu zakupnine donosili 1.920 dirhema (5.760 akči) godišnje. Prihod vakufa donosio je i prostrani čifluk sela Jablanica i Čagljevići sa poslugom, konjima, kravama i alatom, kao i dva komada zemlje u blizini rijeke Usore, te dva vrta u samom Tešnju. Općim potrebama stanovnika služio je i mlin sa dva žrvnja, kao što su općim komunukaciono-komunalnim potrebama služila i dva hana, jedan u Tešnju, a drugi u blizini rijeke Usore (Tešanjka ili Jelah). Prema tome, ovaj vakuf je rješavao kako kulturne i prosvjetne tako i privredne i komunalne potrebe stanovnika te kasabe. Time je Tešanj od seoskog statusa dobio oficijelan status gradskog muslimanskog naselja (kasaba).

Karakteristično je da Osmanlije u Tešnju, kao nekadašnjoj značajnoj varoši, gotovo nisu ni zatekli nemuslimanskog stanovništva. Što ga je bilo - otišlo je sa Mađarima prilikom definitivne likvidacije Srebreničke banovine 1520. godine, kada se Tešanj izričito spominje. U osmanskim popisima (1530.) zapisano je tu svega šest kuća starog nemuslimanskog stanovništva, ali i 15 kuća skorašnjih doseljenika, kako je to ranije istaknuto. Samo, i taj broj je kasnije bio u opadanju, tako da je 1570. zapisano svega sedam nemuslimanskih kuća naprama 152 muslimanske kuće.

Tešanj se tako od početka razvija kao isključivo muslimansko naselje, za razliku od drugih starih varoši (Visoko, Fojnica, Kreševo, Srebrenica) u kojima je

prilikom prvih osmanskih popisa bilo popisano brojno nemuslimansko stanovništvo. Štaviše, godine 1604. u Tešnju je bila zapisana samo jedna nemuslimanska i ukupno 274 muslimanske kuće.

Razvitak muslimanskog naselja tekao je, ipak, sporo. Kroz navedenih 35 godina naselje je bilo povećano za 118 kuća (od 159 - 1570. godine na 278 kuća). Tada se prvi puta ukazuje urbana fizionomija kasabe. Bile su, naime, odvojeno popisane dvije mahale: značajna "Mahala Ferhad-begove džamije" sa 190 kuća i znatno manja, vremenski zapravo najranija, mahala Sufi Oručeva mesdžida. Spomenuto je da se ona u navedenom popisu prvi puta spominje kao zasebna mahala sa 34 kuće. Prvi puta saznajemo i za visinu zavještanog novca, tj. 20.000 akči koje su se, prema šerijatskim propisima davale na zajam, od čijeg prihoda su se izdržavali službenici tog mesdžida, tj. imam i muezin. Stanovništvu u te dvije mahale, dakle, bio je priznat status kasablija, tj. povlaštenog stanovništva. O gradskim zanimanjima tog stanovništva ovaj popis (1604.) ne sadrži nikakve podatke, premda su obično svi ti stanovnici imali određeno zanatlijsko zanimanje.

Nepovlašteno, zemljoradničko (rajinsko) stanovništvo popisano je također odvojeno, u svemu 53 muslimanske kuće, kao i 1 nemuslimanska. Njegov zemljoradnički karakter prepoznaje se u tome što je veća polovina kuća imala nasljedne baštinske zemlje i što se kod dobrog njihovog broja prepoznaje prvobitno stanje, budući su im prvi vlasnici zabilježeni kao nemuslimani.[7] Prema tome, brojno jedna petina tadašnjeg tešanjskog stanovništva tretirana je kao zemljoradnici (periferne mahale).

7 Ankara, TK, TD, 479, 281-283. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine.

Navedeni podaci iz Ferhad-begove vakufname su nakon 45 godina unekoliko izmijenjeni, očito kao rezultat pozitivnog upravljanja mutevelija. Popisivač je (1604.) zatekao sljedeće stanje: Zavještana glavnica, davana na zajam uz 10% godišnjeg prihoda, gotovo duplo je povećana i iznosi 56.000 (umjesto ranije 30.000). Broj dućana 33 po 180 akči godišnje 5.940 (ranije 32 dućana, po 60 dirhema). Umjesto ranija dva vrta, sada je broj komada vakufske zemlje u Tešnju porastao na 29, što vakufu godišnje donosi 1.180 akči. Zatim, o "čifluku Jablanica i Čagljevići" ističe se prvo dug prema državi od 300 akči godišnje, a ostatak prihoda ide za službenike tog vakufa. Što se tiče rashoda, tj. broja službenika i njihovih plata, ostalo je isto stanje kao što je zapisano u vakufnami. Službenici su imam-hatib, muezzin, muallim, mutevellija, nazir i džabi - sa istom visinom dnevnica. Osim džamije, navode se ovi objekti: dva hana, jedan u Tešnju, a jedan kod rijeke Usore, koji su putnicima bili besplatno na raspolaganju (*hasbi*), zatim mekteb i musalla (bogomolja pod otvorenim nebom). Plate navedenih službenika podmirivane su iz prihoda navedene glavnice, iz prihoda od dućana, kao i iz prihoda od navedenih zemljišta. Isto tako se za održavanje i popravak hanova i musalle, kao i za prostirku i osvjetljavanje džamije, isplaćuje iz prihoda navedene glavnice.

2.

1. TVRĐAVA

Na tešanjsku tvrđavu osvrnuo se detaljnim historijsko-arhitektonskim opisom Đoko Mazalić. Tvrđava se sastoji iz dva dijela, od kojih gornji grad potječe iz srednjeg vijeka, a donji su sagradili Turci 1115. (1703/4.) godine. Međutim, dva značajna objekta podignuta su i četiri decenije kasnije. U natpisu koji se nalazi iznad ulaza u tvrđavu, koji je objavio Mujezinović[8], stoji sljedeće: "Gradnja velike kule izvršena je 1158. (1745/6.) godine, a gradnja tabije 1159. (1746/7.) godine. Ova gradnja je izvršena po naredbi dvojice visokih plemenitih vezira-mušira, gospode Ali-paše i Sulejman-paše, neka im je slava trajna. Povjerenik gradnje bio je kapetan Alija, neka mu je za to obilna nagrada." Ovdje se radi, očito, o značajnom središnjem objektu, tzv. dizdarevoj kuli, i o ulaznom objektu, tzv. tabiji. Međutim, i cijeli gornji grad je postepeno zaodjenut u osmansku arhitekturu, koješta je tu dograđeno, tako da danas skoro nema pepoznatljivog objekta iz srednjeg vijeka.

Zna se da su tvrđave u graničnim oblastima čuvali graničari koji su dobivali dnevnice u novcu da bi u slučaju potrebe bili lako pokretni. I Tešanj su čuvali graničari sve do pada Jajačke banovine 1528. godine. Brojno stanje graničara u pojedinim tvrđavama, odnosno posada uopće, zavisilo je od njihove strategijske važnosti. U Tešnju i Maglaju katkada se broj graničara kretao između 300 i 500 ljudi, naročito su imali brojnu

8 Mujezinović, *Islamska epigrafika*, II, 257.

posadu u vrijeme tzv. Bečkog rata. Međutim, broj timarlija u pozadini bio je stalan i minimalan u odnosu na graničare koji su katkada, uporedo sa timarlijama, čuvali pojedine gradove. Pregled strategijske važnosti tvrđava u Bosanskom sandžaku daje jedan popis iz 1542. godine. Tada je u tome sandžaku bilo popisano 26 tvrđava sa stalnim mustahfizima. Zapadna Bosna bila je najviše čuvana. Tako je nekadašnji kraljevski grad Jajce imao najbrojniju posadu stalnih mustahfiza od 115 ljudi. Zatim su slijedili gradovi Sinj (42), Akhisar (42), Banja Luka (41), Knin (31) i Hodidjed (32). Svi ostali gradovi imali su manje brojnu posadu. To su Doboj (30), Travnik (30), Maglaj (29), Livno (26), Nečven (25), Vinčac (23), Vranduk (21), pa i nekoliko gradova po (20) mustahfiza: Dobor, Tešanj, Kotor, Soko, Dobrun i Fenarlik, zatim Prozor (19), Vrh Rika (18), Višegrad (18), Bočac (15), Belgrad (14) i Drniša (11).

Nema sumnje u to da je i Tešanj odmah po osvojenju bio utvrđivan. Za to nema izričitog podatka, ali se spominje utvrđivanje susjednog grada Doboja iz 1490. godine. Isto tako je odmah u početku u gradu bila podignuta džamija sultana Selima I (Yavuz), ili je bio prilagođen neki objekat za džamiju. Dugo je ta džamija bila bogomolja kako za gradsku posadu tako i za cijeli Tešanj i okolinu, sve do podizanja Ferhad-begove džamije u kasabi 1559. godine. Iz jednog dokumenta[9] moglo se pročitati kako je zgrada džamije bila oštećena i da ju je trebalo popraviti. Tu se navodi i da je pod džamijom bio magazin hrane. Po pronađenim ostacima ugljenisanog žita ispod zidina gornjeg grada, prije pedesetak godina, mogla se utvrditi i njena lokacija.

---

9 Istanbul BBA, Muhimme defteri, 16. st.

2. RAZVITAK TEŠANJSKOG PODGRAĐA

Tešanj je, kako je poznato, stari srednjovjekovni grad, najznačajniji u oblasti Usore i Soli koji su Osmanlije zatekli. Prvi spomen o tešanjskom području u osmanskim historijskim izvorima datira s kraja XV stoljeća. Poznato je da je sultan Mehmed Fatih osvajanjem većeg dijela Bosne (1463.) ostavio slobodnu feudalnu oblast Radivoja Kotromanića, člana kraljevske kuće Kotromanića, koji je u bosanskoj politici držao stranu Osmanlija, a čije se središte nalazilo upravo u srednjem toku rijeke Bosne (Maglaj, Doboj, Tešanj). Međutim, kratko je trajala Radivojeva vlast pod osmanlijskim pokroviteljstvom, oko 13 godina (do 1476.), kada je ta tampon "država" bila likvidirana, uglavnom od strane Osmanlija, ali su manji dio zauzeli i Mađari. U to vrijeme (godine 1485.) spominje se tešanjsko područje čije brdovite predjele počinju da naseljavaju vlasi - stočari porijeklom iz Hercegovine i Crne Gore. I osmanska vlast u to prvo vrijeme trajala je samo oko četiri decenija, kada je došlo do promjene. Pouzdano se može reći da je Tešanj ostao pod osmanskom vlašću do pred kraj XV stoljeća. To bi proizlazilo iz činjenice da su Osmanlije 1490. godine poduzeli utvrđivanje susjednog grada Doboja.

Ubrzo poslije, Tešanj je ponovo morao doći pod vlast Mađara, jer se u mirovnom ugovoru između osmanske države i ugarske države, 20. augusta 1503. godine, Tešanj ne spominje u osmanskoj vlasti, a i dalje se spominju gradovi Doboj i Maglaj.[10] Zatim, tešanjski

10 Thalloczy-Šufflay, *Povijest Jajca 1450-1527*, Zagreb, 1916, 180; H. Kreševljaković, "Stari bosanski gradovi", *Naše starine*, I, Sarajevo, 1953, 21.

grad se spominje među tvrđavama koje su došle pod osmansku vlast prilikom pada ugarske Srebreničke banovine, što se, prema ugarskom historičaru Ištvanfiju, dogodilo 1520. godine.[11] To bi značilo da je Tešanj ostao pod ugarskom vlašću od nešto prije 1503. do 1520. godine.

Prva konkretna vijest o samom podgrađu (naselju) Tešanj datira iz 1528. godine, upravo kada se na tome području pojavljuje kao timar-sahibija Ferhad-čelebi, sin Iskendera, ćehaje, budući utemeljitelj Ferhadije džamije i drugih objakata, zapravo osnivač tešanjske kasabe. U popisu bosanskog sandžaka iz te godine zabilježeno je: "Samo mjesto Tešanj, varoš tešanjskog grada, pripada kadiluku Brod", tj. Zenica, čiji su prihodi od malobrojnog stanovništva i gradske privrede, ukupno 5.153 akče, pripadali timaru spomenutog Ferhada.[12]

Samo naselje bilo je formalno prazno, nalazilo u fazi ponovnog formiranja. U vlasti Ferhad-bega ostalo je stalno za njegova života. Ferhad-beg je bio taj koji je svojim ustanovama utemeljio i razvio tešanjsko gradsko naselje, koje je za njegova života postalo i sjedište novoformiranog kadiluka. Njegovi skromni prihodi od Tešnja (5.153) sastojali su se uglavnom od poljoprivrednih proizvoda i ličnih poreza malobrojnog stanovništva. Najveća stavka bila je od pšenice, zatim od prometa na gradskom trgu. Iz savremenih izvora vidi se da su, osim pšenice, uspjevali još ječam, proso, raž, kapludža i zob, kao što su zabilježeni i izvjesni prihodi od povrća, sijena, dva mlina i od 10 dunuma pod vino-

---

11 Nicolaus Isthuanffius, *Regni Hungarici historia*, VI, 54, 58.

12 Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine, Istanbul, BBA, TD, No 157, str. 804.

gradima, što je bilo u posjedu posadnika tešanjske tvrđave.

Budući su najranije vijesti o samom naselju vezane i za Ferhad-bega, znači li to da je njegova džamija bila najranije podignuta bogomolja u naselju? To bi donekle proizlazilo iz načina popisivanja, budući je u službenim popisima (1570, 1604.) na prvom mjestu popisivan značajni džemat Ferhadije džamije, a zatim sićušni džemat Sufi Oručeva mesdžida. Međutim, jedan izričit podatak u popisu iz 1542. godine govori suprotno. Ferhadija džamija bila je druga po redu podignuta bogomolja u naselju. To razabiremo iz jedne zabilješke o Ferhad-begovom čifluku gdje se kaže: "Čifluk Ferhad-čelebija, sina subaše Iskendera, u blizini Tešnja, u njegovom posjedu, poslije Sufi Oruča, obradive zemlje u Jablanici i Čagljevićima, koje pripadaju Maglaju."[13] Prema tome, Sufi Oruč bio je prethodni vasnik navedenog čifluka, a što ujedno znači da je prvu bogomolju u naselju podigao on, a ne Ferhad-beg.

Kad je spomen o bogomoljama, treba prvo reći o carskoj džamiji u samoj tvrđavi, podignutoj odmah po uspostavi osmanske vlasti, za vladavine sultana Bajazida (1512-1520.). U sidžilu tešanjskog kadije iz 1640. godine zapisana je kao "vakuf džamije sultana Bajazida u samoj tvrđavi". Služila je primarno za vojsku, ali je više od četiri decenije predstavljala jedinu bogomolju i za ostale stanovnike kad je bilo u pitanju obavljanje džuma namaza petkom, tj. sve do podizanja Ferhad-begove džamije godine 1559. Konkretnih tragova o njoj nema, najvjerovatnije se radilo o prilagođenoj tvrđavskoj prostoriji. Izvjesne indicije upućuju na mjesto gdje je postojala.

---

13 BBA, TD, No 201, str. 219, god. 1542, i No 157, str. 1042, god. 1528-1530.

Druga po redu bogomolja, odnosno prva u podgrađu tvrđave, bio je mesdžid koji je podigao Sufi Oruč. Po imenu (*sufi = mistik*) - radi se, očito, kako o mesdžidu tako ujedno i o derviškoj tekiji (*svratište*). Prema tome, Tešanj se svrstava u ona malobrojna naselja u Bosni čija je urbana izgradnja započinjala podizanjem derviške tekije, odnosno mesdžida koji je služio i jednoj i drugoj svrsi, budući da je u prvo vrijeme, sve do podizanja Ferhad-begove džamije, predstavljao jedinu bogomolju u podgrađu tvrđave. Poznato je da je formiranje urbanih naselja u osmanskom periodu započinjalo ili privatnom inicijativom ili inicijativom države. Privatnu inicijativu činile su prve derviške tekije na putevima i trgovima, često i kao konačišta i musafirhane, te ubrzo postajale jezgra novih naselja, kao što je poznata takva uloga derviša u Trakiji i cijeloj Rumeliji u XV stoljeću. Međutim, u većini slučajeva prvo su podizane džamije državnih funkcionera i drugih imućnika. Ako je u isim mjestima i bila odranije podignuta tekija, ona je ubrzo padala u sjenu te službene inicijative, budući da je derviška uloga i inače bila ekonomski slabašna, a tekije podizane na perifernim i skrovitim mjestima.[14] Takav je upravo bio položaj Tešnja. Centralni dio čaršije stalno se nalazio na sedlastom prostoru ispod tvrđave, a prvobitni Sufi Oručev mesdžid bio je uvučen prema periferiji.

Od kada datira Sufi Oručev mesdžid? Morao je biti podignut odmah pri formiranju muslimanskog džemata, tj. pojavom timar-sahibije Ferhad-bega kada je (1530.) u Tešnju bilo popisano samo 15 kuća muslimana poreskih obveznika, odnosno svega 36 kuća. To je bilo vrijeme kada se Tešanj i okolina tek naseljava.

---

14 Up. A. Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću", *POF*, XXXI, 1981.

Premda je sami objekat kroz četiri i po stoljeća svog postojanja doživio nekoliko arhitektonskih restauracija, od skromnog mesdžida do današnje divne džamije, osnovni naziv bogomolje je u svima vakufskim evidencijama, od prvobitnih do današnjih, sačuvan nepromijenjen. Na drugim stranama obuhvatnije restauracije objekata često su rezultirale i promjenom osnovnog imena. Tako, osnovno ime objekta i utemeljitelja Sufi Oruča ima svoju historiju. Istina, od adaptacije, koju je izvršio svojim sredstvima Hamza-beg Ajanović, u narodu je prozvana Hamza-begova džamija. Danas je to uređena džamija u kojoj se ujedno nalazi i mektepska prostorija.

Karakteristično je što osmanski popisi, u ovom slučaju jedini izvori, urbanu strukturu grada kasno evidentiraju. Premda od samog početka možemo pratiti Sufi Oručev mesdžid, kao i podizanje Ferhadije džamije 1559. godine, popis iz 1570. godine još ne evidentira u Tešnju dvije navedene mahale. Istina, samo mjesto naziva se kasabom, a status kasabe steklo je istom nakon podizanja značajne Ferhadije džamije. Sve dotle Tešanj je u izvorima nazivan "varoš tešanjskog grada", a "varoš" je naziv nemuslimanskog urbanog naselja. Sve do podizanja Ferhadije džamije 1559. godine i ujedno proglašenja naselja "kasabom", što predstavlja upravno-pravni termin muslimanskih gradova, razvitak Tešnja kretao se usporenim tempom, budući da je i poslije pada ugarske Jajačke banovine (1528.) ovo područje nosilo obilježje vojne krajine.

3.

TEŠANJSKE DŽAMIJE

1) Najstarija džamija podignuta je u samoj tvrđavi odmah po uspostavi osmanlijske vlasti - kako je to obično bivalo. Bila je to sultanska, nazvana **Džamija sultana Selima** (1512-1520.), za čije je vladavine utemeljena. Prvenstveno je služila za gradsku posadu, a u prvo vrijeme, dokle god je predstavljala jedinu bogomolju, služila je i za drugo stanovništvo ukoliko se radilo samo o obavljanju zajedničke molitve petkom. Nisu pronađeni arhitektonski ostaci, pa je vjerovatno da je za džamiju bila prilagođena neka tvrđavska prostorija. U jednom pronađenom dokumentu u Muhimme defteru iz 18. stoljeća, u kojem se govori o adaptaciji nekih objakata u tvrđavi, spominje se i džamija navodeći da se pod džamijom nalazio magazin hrane. Kako su nekada pri ulazu u Gornji grad pronalaženi ostaci ugljenisanog žita, može se samo pretpostavljati o njenom mjestu.

Interesantno je da je džamija imala i svoj vakuf, tj. zavještan gotov novac (3.400 akči) koji je davan na zajam uz godišnju dobit. Kod drugih carskih džamija nije bio slučaj da je postojao i vakuf takve džamije, budući da su redovito izdaci džamije određivani iz državnih sredstava, a službenici obično imali timar, kao i drugi organi vojske. Za nadzornog organa tog vakufa bio je određen tvrđavski dizdar.

Godine 1772. u spominjanom dokumentu o podizanju medrese, spominje se i imam te džamije, po imenu Mustafa. Ta džamija bila je u funkciji dokle god je u

tvrđavi postojala posada, tj. sve do 1840. godine, kada je posada napustila tvrđavu.

2) **Mesdžid Sufi Oruča** bio je prva bogomolja podignuta u naselju ispod tvrđave. O njenom osnivaču znamo toliko koliko nam samo njegovo ime kaže. To je bio islamski mistik (sufi), po imenu Oruč. Po tome se i Tešanj ubraja u naselja čija je urbana izgradnja započela skromnom derviškom inicijativom. Dugo je ostala kao mesdžid, tj, malena bogomolja u kojoj nije obavljana glavna molitva petkom, sve do podizanja Ferhadije džamije. Poznata je danas pod imenom "Hamza-begova džamija". Čini se da se ime Hamza spominje rano, još 1772. godine (dokument o medresi), pa je moguće da je od početka bilo sastavni dio imena utemeljitelja. Međutim, čitanje imena Hamza (Hadži Hamzina džamija) nije sasvim pouzdano. Važno je da je u službenoj dokumentaciji stalno čuvano njeno orginalno ime (džamija Sufi Oruča). Bio je to manji vakuf, budući da je zavještani novac iznosio samo 31.000 akči. Danas je to lijepa, manja, savremeno uređena džamija, u kojoj su uređene i prostorije za mekteb.

3) **Ferhadija ili čaršijska** (*sukija*) džamija, koju je podigao Ferhad, sin Iskendera, godine 1559. Bio je sin sestre sultana Sulejmana Kanunija. Otac mu Iskender bio je zajim i služio je kod bosanskog sandžak-bega kao službenik policije (*subaša*), a kasnije kao sandžak-begov ćehaja. Umro je (poginuo) 29.1.1568. godine i pokopan pred navedenom džamijom. Džamija je po arhitekturi i ukupnom značaju predstavljala glavni objekat te vrste. Pronađena je i objavljena vakufnama iz koje se vidi šta je sve ostavio Ferhad-beg u okviru svoga vakufa. Tešanj je podizanjem ove džamije i drugih objekata ovog vakufa postao "kasaba", a kratko zatim osnovan je i tešanjski kadiluk.

Evo šta sadrži Ferhad-begova vakufnama:

"Uvakufio je časnu džamiju podignutu u kasabi Tešanj, u kadiluku Brod, za Božje robove koji će obavljati namaz nakon idolopoklonstva (?) Također je uvakufio jednu zgradu u blizini spomenute džamije za ljude i djecu koja se žele podučavati učenju Kur'ana (muallim-hane). Također je uvakufio jednu zgradu za putnike, koja se zove han, poznatu da pripada tome vakufu.

Također je zavještao svotu od 30.000 današnjih dirhema i odredio da se novac daje na korištenje uz dobit, tako da svakih deset dirhema čini jedanaest (10%). Uzima, dakle, desetinu izraženu u šerijatu. Također je uvakufio mlinove u jednoj zgradi, u spomenutoj kasabi, sa dva žrvnja na vodi po imenu Raduša. [Karakteristično je da je rječica kroz Tešanj nazivana Raduša, a danas nije poznato da se tako nekada zvala.] Također je uvakufio trideset i dva dućana, poredanih jedan do drugog, u spomenutoj kasabi. Godišnja zakupnina za svaki iznosi četrdeset dirhema. [180 akči]. Također je uvakufio i dva vrta koja je kupio od Ulama-paše i halife Muslihudina (kadija) u spomenutoj kasabi. Također je uvakufio i drugu zgradu (han) u blizini rijeke Usore i dva komada zemlje, jedan po imenu Tugavica, a drugi poznat po poznatoj granici u blizini spomenutog hana. Također je uvakufio čifluk Jablanica i Čagljevići uz rijeku Ripnu, zajedno sa poslugom, njihovim supružnicima, djecom, konjima, kravama i alatom za rad. Njegove granice su od rijeke Ripne do puta prema selu Trepče, zatim do puta prema selu Kosova, zatim do puta Kosova prema Telel Biškup (?), a zatim do rijeke Jablanica.

Uvjetovao je da se Mula Mustafa brine za hitabet, imamet, mujezinluk sve dok je živ. Kada se od prihoda

nešto poveća, neka se ne troši ni na što osim kako je uvjetovao vakif. Ta povećanja su određena za hatiba i imama, jer čine dovu za duše svih muslimana i muslimanki.

Uvjetovaono je da imenovani (Mustafa) obavlja imenovanje, da se brine on osobno za porast, za manjkavosti, za izmjene i druge potrebe u ovim poslovima, bilo toga malo ili mnogo, a iza njegove smrti njegova djeca, djeca njegove djece, s koljena na koljeno, s pokoljena na pokoljenje, sve dok ne izumre njihova loza.

Uvjetovano je da se hatibu spomenute džamije daje po četiri dirhema dnevno, za imama pet dirhema, za nazira tri dirhema. Uz to još daje se dva dirhema dnevno za učenje djece, kao i dva dirhema za muarrifa i za mlin. Zatim se daju dnevno tri dirhema za muezzina, dva dirhema za mutevelliju, dva dirhema za džabiju, kao i jedan dirhem dnevno za kajjima. Za dodatne službe u džamiji daje se: jedan dirhem za učenje sure Jasin poslije sabah namaza, jedan dirhem za učenje ašereta iz Kur'ana poslije podne namaza, jedan dirhem učaču sure Amme poslije ikindije namaza i jedan dirhem učaču sure Mulk poslije jacijskog namaza."[15]

Podizanjem te značajne džamije predstavljalo je za Tešanj veliki događaj. Ne samo da je time samo mjesto ispunjavalo potrebne urbane uslove da bude proglašeno kasabom, pa je već u popisu iz 1570. godine zabilježeno kao "kasaba", nego su time bile riješene dvije osnovne "potrebe grada" - kulturna i vjersko-prosvjetna, tj. džamija i muallimhana. Šta je to muallimhana? U najranije vrijeme, dok još nisu postojali uslovi za osnivanje medresa, podizane su škole zvane muallimhane,

---

15 Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz 19. stoljeća", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, V-VI, Sarajevo, 1978.

za spremanje početnog nastavnog kadra, nastavnika u najnižim ustanovama - mektebima (muallim), koji podučava. Bile su to škole između mekteba i medrese, ili kao prvi stupanj medrese. Ali i osamnaest godina poslije osnivanja Ferhad-begova vakufa u Tešnju se, kao i u Doboju, spominju samo muallimhane (tešanjski sidžil 1640.). Bio je to težak problem formiranja i usmjeravanja početnog nastavnog kadra i u pogledu nastavnog plana rada, i posebno jezički, što je, dakle, pretpostavljalo učenje novog jezika.

4) **Hadži Alijina džamija** u Donjoj čaršiji, s lijeve strane rijeke, do samog mosta. To je obična građevina, srednje veličine. U vakufskoj dokumentaciji (Ankara Vakiflar Arşivi) ta se bogomolja spominje kao Mesdžid Amasyalu Hadži Alije. Podatak datira iz 17. stoljeća, a povodom postavljenja nekog od službenika. Pronašavši taj dokument, bio sam ugodno iznenađen, jer potvrđuje sačuvanu tradiciju. Naime, članovi poznate porodice Mešića u Tešnju pokazivali su na tu džamiju kako ju je podigao njihov starenik koji je došao iz Anadola, iz Amasije.

Kako je taj mesdžid podignut u okviru mahale Tabaci, vjerovatno je i sam Hadži Alija pripadao tome zanatu. O kasnijem značaju navedenog mesdžida razabiremo iz jedne predstavke Tešnjaka upućene Porti 1772. godine, gdje su popisane sve glavne strukture, a kao prvi popisani su službenici šest džamija, i to dvojica hatiba i šest imama. Prvi je zabilježen hatib Hadži Alijine džamije po imenu Ahmed, sa utisnutim pečatom, a drugi Mehmed, hatib Ferhadije džamije, sa pečatom. Izlazi, dakle, da je u to vrijeme glavna molitva petkom (džuma namaz) obavljana samo u te dvije džamije, u Gornjoj čaršiji u Ferhadiji i u Donjoj čaršiji u Hadži Alijinoj džamiji, koja odavno nije više imala status mesdžida.

Prije sredine 17. stoljeća Tešanj je bio dosegao svoje pune teritorijalne okvire, bile su podignute i periferne džamije i mahale.

5) Prije 1640. godine bila je podignuta i **Mustafapašina džamija**, sa istočne strane, u tzv. Abdi-pašinoj mahali. Kako se vidi iz natpisa o obnovi, džamiju je obnovio Abdullah-paša, godine 1195/1781, a u tom se natpisu ističe da je Abdullah-paša identičan sa Abdullah-pašom Defterdarijom, bosanskim namjesnikom koji je umro u Travniku 10. februara 1785. godine (pogubljen). Ta džamija postoji i danas, poznata pod imenom Abdullah-pašina (Abdi-pašina) džamija, a spominje se i pod imenom Defterdarija džamija.

6) **Džamija Hadži Nesuhova**, kasnije prozvana **Kapa džamija**, podignuta prije 1640. u srednjem dijelu stambenog dijela kasabe, u nivou Ferhadije džamije. Bila je porušena 1697. godine od strane princa Eugena Savojskog koji je u povratku iz Sarajeva, koje je popalio, opsjedao i udarao na Tešanj, ali ga nije uspio osvojiti, samo je bombardovanjem porušio neke dijelove grada. Tako je te godine bila porušena i Hadži Nesuhova džamija, što je zabilježeno u jednom dokumentu iz 19. stoljeća[16], a kasnije je sasvim obnovljena.

Postoji, međutim, sumnja da su tada bile uništene i druge džamije, budući da su odranije postojale, a poslije tog događaja izgubio im se trag. Za njih znamo samo po imenu zabilježenom u izvorima. Takve su dvije džamije podignute prije 1640. godine, i to Hadži Omerova džamija i Hajdar-hanov mesdžid.[17] Zatim dvije

16 Vakufski Arhiv, Ankara.

17 Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća (1639.-1642.)", *Narodna Uzdanica, kalendar za godinu 1942*, X, Sarajevo, 1941.

džamije, pored ostalih, zabilježene su 1660. godine, i to Džamija Mehmeda spahije, za koju se kaže da je te godine podignuta, i Džamija šejha Hasan-efendije.[18]

7) Osim Hadži Alijine džamije u Tabacima, navedena je i druga džamija u toj mahali, tj. zapisan je "Hadži Hasan, imam **Tabhane džamije**" (dokument o podizanju medrese). Dakle, u mahali Tabaci postojale su te godine dvije džamije. Prema tome, pored navedenih utvrđenih džamija, spomenuto je još pet neutvrđenih džamija, a vrlo je vjerovatno da su neke od njih uništene od strane austrijske vojske 1697. godine i da kasnije nisu obnovljene.

8) Sejjid Sulejmanova, zvana **Harmani** ili **Guvanjska džamija**. Sama mahala je nazvana Harmani (Guvna), po lokaciji na kojoj se odranije vrhlo žito. Ne zna se ko je džamiju podigao ni kada.

Kako se iz teksta objavljenog natpisa, datiranog 1860. godine, ne vidi da se radi o obnovi, nego bi izgledalo da se radi o utemeljitelju džamije, to ni Mujezinović, koji je natpis prezentirao[19], ne primjećuje i ne stavlja u sumnju navedenu godinu. Međutim, nepobitno je da je džamija znatno starija, budući da se u džamijskom haremu nalaze znatno stariji datirani nišani od navedene godine, kao što postoji i tradicija koja tu džamiju stavlja u znatno raniji period. Vjerovatno je nastala u 17. stoljeću, nešto poslije najbliže Mustafa-pašine džamije podignute prije 1640. godine To bi proizlazilo i iz logike urbanog razvoja grada.

Imajući u vidu stanje kakvo je zatekla austrijska vlast, treba još nešto reći o dvije džamije, i to u mahali

---

18 BBA, Fond Kamil Kepeci, god. 1071 (1660/61.), Ayverdi, II, 432-3.

19 M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*, II, 255-256.

Bukva i mahali Hrvatinovići. Naime, prema austrijskom popisu iz 1896. godine tešanjska općina je obuhvatala užu i širu okolinu same kasabe, ukupno 37 mahala (zaselaka), među kojima su i mahale Bukva i Hrvatinovići - koje su predstavljale neposrednu okolinu same čaršije. (Ta naselja jesu: Banja Glava, Bukva, Cerovac, Čaršija, Čifluk, Dobro Polje, Guvno, Han Zmajevac, At-Mejdan, Hrvatinovići, Jelah, Jevadžije, Karadaglije, Kašibabići, Kerić-brdo, Kosino-brdo, Kotlanice, Krndija, Kulica, Medakovo, Mekiš, Mračaj, Odobašići, Osoje, Ošljak, Potočani, Raduša, Ravne, Rogobare, Rosulje, Sejmenovići, Srpska Varoš, Staje, Svinjci, Tugovići, Turina voda i Vukovo.) Kako je u tome popisu zabilježeno u Tešnju devet džamija, osam mekteba i jedna medresa, izlazi da su prije navedene godine bile podignute i džamije u Bukvi i Hrvatinovićima.

9) Postoji sjećanje i na još jednu malenu bogomolju (mesdžid) koja je postojala na tzv. **Seravi**, pri ulazu u čaršiju idući od Jelaha, s desne strane puta. O njenom postojanju svjedoči i gruntovna zabilješka o "vakufskom građevnom prostoru" na tom mjestu još iz vremena uspostavljanja austrijske gruntovnice i katastra. Postojala je neko vrijeme i poslije 1920. godine. Dugo se o toj bogomolji ništa ne zna.

10) Džamija u **mahali Bukva** postoji i danas, ali se ništa ne zna o njenom utemeljitelju i konkretnom vremenu.

11) Džamija u mahali **Hrvatinovići** postojala je do prije dvije decenije. Porušena je zbog dotrajalosti i nije obnovljena. Ni o njoj ne postoji nikakvo znanje, o utemeljitelju i vremenu podizanja.

Prema tome, prezentirano stanje o broju džamija odgovara stanju kakvo je zatekla austrijska vlast, izu-

zimajući samo džamiju u tvrđavi, čija je funkcija prestala 1840. godine kada je posada napustila tvrđavu.

12) Na kraju, treba spomenuti i Ferhad-begovu medresu, podignutu 1773. godine nasuprot istoimene džamije. Podignuta u kasnijem vremenu, uvrštena je među objekte tog vakufa. Međutim, u navedenom dokumentu o gradnji zgrade medrese ona je ispravljena prilozima naroda.

13) Treba spomenuti Sulejmanov mesdžid i tekiju, što se navodi u dokumentima vakufskog arhiva u Ankari iz XVIII stoljeća. Prema austrijskoj topografskoj karti Tešnja, Mahala Sulejman nalazila se blizu mesdžida Sufi Oručeva. Kasnije se ne spominje, niti danas postoji.

Do danas se u Tešnju održalo 5 džamija, i to: bivši mesdžid Oruč Sufija (danas Hamza-begova džamija); Ferhadija džamija; Tabačka džamija; Abdi-pašina džamija i Sulejmana Hasanbegovića (Guvanjska) džamija. Ne znamo da li se džamija u Mahali Bukva nalazi među dvije neubicirane džamije pod br. 6 i 7.

(Naknadna zabilješka: Gdje je džamija "Kapa"? Nju je Eugen Savojski porušio, kako je zapisano u Vakufskom arhivu Ankare, ali je kasnije ponovo podignuta.)

III. TEŠANJSKI VAKIF FERHAD-BEG

Da bi se razjasnilo porijeklo Ferhad-bega, tešanjskog vakifa i tešanjskog utemeljitelja, potrebno je osvrnuti se na savremene službene osmanske izvore, jer su postojale pogrešne pretpostavke o njegovom porijeklu. Njegov otac Iskender subaša spominje se u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka još iz 1516. godine kao zaim i član svite bosanskog sandžak-bega Mustafa-paše Juriševića sa zeametom od 53.502 akče. Sela tog zeameta nalazila su se sva u sarajevskoj nahiji, što je donekle dokaz da je Skender živio u Sarajevu. Iste godine se navode i četvorica sinova Iskenderovih, i to: Uvejs (timar 7.966), Ferhad (6.754), Kasim (9.360) i Mehmed (4.390). Prema tome, Ferhad, sin subaše Iskendera, imao je te godine još tri brata, svi u vojnoj službi, kao spahije. Sela Ferhadovog timara nalazila su se sva u nahijama: Dubrovnik, Visoko i Sarajevo.[1]

Još i početkom 1528-30. godine Iskender subaša uživao je isti zeamet od 53.502 akče. Isto tako su i sinovi mu uživali gore navedene timare, osim Ferhada koji je napredovao. Njegov timar bio je više nego duplo povećan - iznosio je 16.039 akči.

Samim tim se prije 1530. godine koješta promjenilo. Kao nosilac timara, Ferhad se ovdje naziva "Ferhad čelebi", što će značiti "čovjek obrazovan i visokog roda". Isto se tako njegov otac Iskender sada tituliše kao "ćehaja" (sandžak-begov zamjenik, pomoćnik), a rje-

1 Istanbul, BBA, TD, 56, str. 51-159.

đe kao subaša (policajni sandžak-begov službenik). Istina, poslije 1530. godine zeamet Iskenderov više se ne spominje; moguće je da Iskender više nije bio ni živ.

Iz ovoga se vidi da otac Ferhadov, Iskender, nikada nije bio bosanski sandžak-beg, kako se to pretpostavljalo, nego je cijeli život ostao kao zaim, vršeći visoke službe u bosanskom divanu, što je priličilo sultanovom zetu, budući da je bio oženjen sestrom sultana Sulejmana II. I on je, kao feudalac, imao svoju pratnju, budući da se (1528.) spominje "timarlija Hamza, merhum Iskendera, subaše". Inače, drugih podataka o Iskenderu, Ferhadovom ocu, nema.

Već od 1528. godine primjećuje se Ferhadovo aktivno angažovanje na tešanjskoj strani. U okviru povećanog njegovog timara, koji se sastojao od naselja naseljenih vojnucima (sarajevska, visočka i lašvanska nahija), javlja se interesantna stavka, "prihodi od (nemuslimanske) ispendže tvrđave Tešanj", tj. 21 kuća, 525 akči, odnosno ukupan prihod 5.153 akče. Isto tako je Ferhad u blizini Tešnja prije te godine došao u posjed jednog čifluka, tj. današnjih sela Jablanica i Čagljevići, što je tada administrativno pripadalo maglajskoj nahiji, iznosio je 996 akči, a nalazio se u okviru timara spahije Kurda.

"چفتلك فرهاد چلبي ولد اسكندر صباشي در قرب تشنه يابلنچه)
و چاغلويك وغيره مزرعه لردر("

"Čifluk Ferhad-čelebija, sina Iskendera, subaše u blizini tvrđave Tešanj", i to: Jablanica i Čagljevići i druge mezre, pripada Maglaju, iznos 996 akči.[2] Karak-

2 Istanbul, BBA, TD, 157. str. 1042.

teristika tog čifluka, kao i cijelog tešanjskog područja, leži u tome što se zemlja u to vrijeme upravo naseljava. To, očito, pospješuje i sam Ferhad, budući da se ljudi ovamo doseljavaju i sa područja njegovog timara. Taj čifluk naseljavalo je 12 domaćinstava (5 muslimanskih i 7 nemuslimanskih), a za 10 domaćinstava u popisu je konkretno naznačeno iz kojeg kraja i sela dolaze. Iz nahije Brod 5 domaćinstava (sela Sopotnica, Odmud i Bratnica); iz nahije Sarajevo 3 domaćinstva (selo Vogošća); iz nahije Visoko 1 domaćinstvo (selo Stolac); iz nahije Lašva 1 domaćinstvo (selo Ričica).[3]

Ferhad je u isto vrijeme, u okviru istog Kurdovog timara, koji je obuhvatao razne udaljene prihode, došao u posjed još jednog zemljišta (naselja), istina - dalje od Tešnja: u livanjskoj nahiji. To je bila naseljena "mezra zvana Župan Križanić? u blizini Sarumiše (nahija Livno), u posjedu Ferhada, sina Iskendera, subaše", koju su naseljavala 43 domaćinstva (od kojih 2 muslimanska sa 3 mudžerreda). To je, zapravo, bilo pravo seosko naselje, nazivano još uvijek mezra. Prihodi su bili od pšenice, ječma, prosa, zobi, lana i povrća, a iznosili su 1.761 akču godišnje.

Od ranije spomenute Ferhadove braće (iz 1516.) nakon 14 godina više se u okviru Bosanskog sandžaka ne spominju Uvejs i Kasim, dok se spominju nova: Alija i Mustafa. Prema tome, Ferhad je u svemu imao petoricu braće, ali se 1530. spominju trojica: Mustafa (7.565) Alija (6.751) i Mehmed (4.390) - koji se, kako ćemo vidjeti, na tim položajima spominju i 1542. godine.

Nešto prije 1542. godine Ferhad je dalje napredovao. Postao je zaim, istina - sa minimalnim zijametom

---

3 Isti izvor, str. 1042.

od 23.199, što nije predstavljalo ni polovinu bivšeg očevog zijameta. Sela tog zijameta nalazila su se u nahijama Sarajevo, Brod, Visoko, kao, uostalom, i njegovi raniji timarski posjedi, te "varoš tvrđave Tešanj u iznosu od 5.310 akči". Zatim, Ferhad je došao u posjed i nekoliko udaljenijih čifluka, i to dva čifluka u Kobaškoj, jedan u maglajskoj i jedan u tešanjskoj nahiji, što je ukupno davalo prihod od još 1.710 akči godišnje.[4] Defterska zabilješka o dva čifluka u maglajskoj nahiji ima važan historijski značaj. Tu se kaže: "Čifluk Ferhad-čelebija, u njegovom posjedu, poslije Sufi Oruča, pripada Maglaju."

(چفتلك فرهاد چلبي عن تحويل صوفي اورچ تابع مغلاى)

Time saznajemo o redoslijedu početnog urbanog razvitka Tešnja, odnosno o redoslijedu dvojice tešanjskih vakifa: Sufi Oruča i Ferhad-čelebija. Razabiremo, naime, da je Sufi Oruč živio ranije, tj. da je prvo Oruč podigao svoj mesdžid, a zatim Ferhad utemeljio svoj vakuf, podigavši džamiju i druge značajne objekte. Time se mijenja i prividna slika evidentiranja prvobitnog razvitka Tešnja u osmanskim popisima, gdje se stalno prvo mjesto davalo Ferhad-begu, njegovim ustanovama i njegovoj mahali, a zatim se skromno bilježio Sufi Oručev mesdžid i sićušna njegova mahala. Redoslijed je obratan. Time se Tešanj svrstava među ona naselja čija je urbana izgradnja započela podizanjem derviške zavije (tekije), odnosno mesdžida koji je služio toj derviškoj svrsi.[5]

---

4 TD 201, str. 45.

5 Up. A. Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću", *POF*, XXXI, 1981.

Sufi Oruč je mogao utemeljiti svoj mesdžid 1530. godine, u ono vrijeme kada se Ferhad javlja kao spahijski korisnik prihoda od ukupno 5.153 akče, ili koju godinu kasnije. Ali to će reći da je Sufi Oruč podigao svoj mesdžid više od tri decenije ranije nego će Ferhad-beg podići svoju džamiju.

Svoju džamiju Ferhad-beg je podigao u prilično odmaklim godinama. Naime, na uspravnom nišanu njegovog sarkofaga pred džamijom Ferhadijom u Tešnju stoji godina Ferhadove smrti 1568, a istaknuto je da se spominje već 1516. kao spahija u Bosni. Ako je tada imao samo 25 godina, onda je umro u 77. godini života.

Sa Ferhadovim napredovanjem od spahije u zaima dogodile su se i administrativne promjene u vezi sa tešanjskim područjem, tj. prije 1540. godine osnovana je bila tešanjska nahija. Postojalo je također pogrešno mišljenje da je osnovana tek u drugoj polovini XVI stoljeća. U popisu bosanskog sandžaka iz te godine popisani su dijelovi te nahije.[6] Tu su popisana četiri timara: Osmana (1.098), Kurda (3.235), Isa Balija (4.407) i Gazije, Husrev-begova merduma, koji su djelimično obuhvatali zemlje tešansjkog područja, a više su obuhvatali čiflučke zemlje u drugim nahijama. Ali bitno je da je tu istaknut popis tešanjske nahije, tj. da je ta nahija bila osnovana te godine ili nešto ranije.

Karakteristični su podaci koji se daju u vezi sa selom Vukovo (u timaru navedenog Gazija) u kojem se nalazi nekadašnji "Kraljevi zgonovi", tj. zemlje koje je narod obrađivao mobom (zgonom). Tu se navodi "Njiva Kraljevi zgonovi", koja se nalazila "naprama Krečnice". Vukovo je tada naseljavalo 27 domaćinstava, i

6 Istanbul, BBA, TD, 432, 981-993.

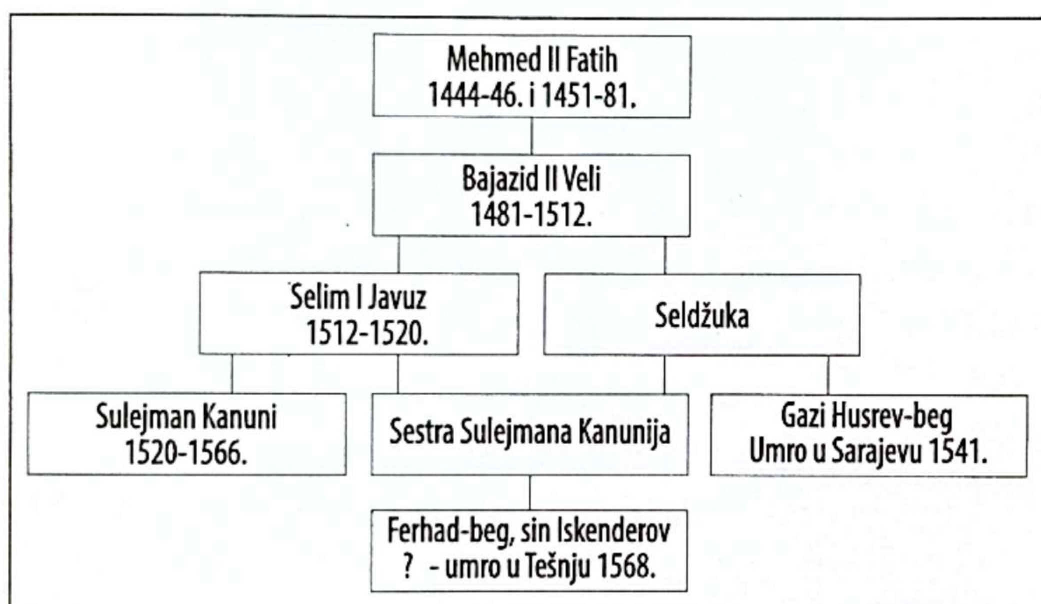
to 5 bivših nemuslimanskih baština koje su držali sami muslimani: Jusuf ćehaja, Idris, sin Idris-age, dizdara, Mehmed age, sin Idris-agin, Alija, sin Idris-agin, i 22 muslimanska domaćinstva. Zemlju "Kraljevi zgonovi" držao je Idriz-aga sa svoja četiri sina, i poslije dizdarove smrti tu zemlju je kupio mevlana Muslihuddin, sin Ahmedov za 400 akči. Prema tome, Vukovo je prije te godine bilo u cijelosti naseljeno muslimanskim stanovništvom.[7]

Šta je vezalo Ferhad-bega za Tešanj, odnosno kakve su veze imali sandžak-beg Husrev-beg i Ferhadbeg kada su obojica svoje značajne vakufe ostavili u Tešnju i njegovoj okolini? Vezali su ih rodbinski, politički i ekonomski odnosi. Obojica su bili članovi carske porodice. Taj podatak za Ferhad-bega sadrži njegova vakufnama, pronađena u jednoj tešanjskoj medžmui (bilježnici) 1978. godine.[8] Tu medžmuu vodio je tešanjski kadija Abdulkerim. Na margini prve stranice teksta vakufname Abdulkerim je napisao važnu zabilješku o Ferhad-begu, a to je sljedeće: "Sultan Sulejman Gazi han - Padišahin uhti oglu idi." ("Bio je Ferhad-beg, sin sestre sultana Sulejmana.") Prema tome, Ferhad-beg, sin Iskenderov, bio je, kao i Husrev-beg, u srodstvu sa sultanom Sulejmanom II Zakonodavcem. Ferhad-begu je bio dajdža, a Husrev-begu dajdžić (sin od dajdže), dok je Husrev-begu dajdža bio otac Sulejmanov, sultan Selim. Zato nije čudo što ga je Husrevbeg imenovao svojim vojvodom u tešanjskom kraju u kojem je Husrev-beg stekao 21 naselje i zavještao svojim ustanovama u Sarajevu. Zna se da je Husrev-bego-

7 Istanbul, BBA, TD, 432, str. 505.

8 Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz 19. stoljeća", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, V-VI, Sarajevo, 1978.

va majka Seldžuka bila kći sultana Bajezida II, tj. sestra sultana Selima I (1512-1520.), a iz navedenog podatka u vakufnami izlazi da je Ferhad-begova majka (sestra sultana Sulejmana) bila kći sultana Selima I, odnosno da je sultan Selim I bio dajdža Husrev-begu koji je, opet, bio tečić sultana Sulejmana. Tako je sultan Sulejman bio dajdža Ferhad-begu, a sultan Selim I djed, odnosno Ferhad je bio sin dajdžične Husrev-begove, a Husrev-begova majka je Ferhad-begovoj majci bila tetka.

Husrev-begu je stoga bilo stalo da u Tešnju ima mlađeg pouzdanog, svog čovjeka, koji će voditi računa i o poslovanju ljudi na njegovim vakufskim zemljama.

Dvije decenije poslije Husrev-begove smrti (1541.) Ferhad-beg će podići u Tešnju svoju džamiju. Podizanjem te džamije i drugih objakata tog vakufa Tešanj je stekao uslove da od nemuslimanske varoši postane muslimanski grad (*kasaba*). Zajedno s tim, muslimansko stanovništvo je sticanjem statusa kasablija postalo

povlašteno utoliko što nije više bilo podložno nikakvom spahiji, tj. kao zanatlijsko - postalo je slobodno od zemljoradničkih daća. Ferhad je tako, prema uslovima osmanske urbano-pravne klasifikacije, postao utemeljitelj Tešnja kao gradskog naselja (*kasabe*).

Evo šta sadrži Ferhad-begova vakufnama:

"Uvakufio je časnu džamiju podignutu u kasabi Tešanj, u kadiluku Brod, za Božje robove koji će obavljati namaz nakon idolopoklonstva (?). Također je uvakufio jednu zgradu u blizini spomenute džamije za ljude i djecu koja se žele podučavati učenju Kur'ana (muallim-hane). Također je uvakufio jednu zgradu za putnike, koja se zove han, poznatu da pripada tome vakufu. Također je zavještao svotu od 30.000 današnjih dirhema i odredio da se novac daje na korištenje uz dobit, tako da svakih deset dirhema čini jedanaest (10%). Uzima, dakle, desetinu izraženu u šerijatu.

Također je uvakufio mlinove u jednoj zgradi, u spomenutoj kasabi, sa dva žrvnja na vodi po imenu Raduša. [Karakteristično je da je rječica kroz Tešanj nazivana Raduša, a danas nije poznato da se tako nekada zvala.] Također je uvakufio trideset i dva dućana, poredanih jedan do drugog, u spomenutoj kasabi. Godišnja zakupnina za svaki iznosi četrdeset dirhema [180 akči]. Također je uvakufio i dva vrta koja je kupio od Ulama-paše i halife Muslihudina (kadija) u spomenutoj kasabi. Također je uvakufio i drugu zgradu (han) u blizini rijeke Usore i dva komada zemlje, jedan po imenu Tugavica, a drugi poznat po poznatoj granici u blizini spomenutog hana. Također je uvakufio čifluk Jablanica i Čagljevići uz rijeku Ripnu, zajedno sa poslugom, njihovim supružnicima, djecom, konjima, kravama i alatom za rad. Njegove granice su od rijeke Ripne do puta prema selu Trepče, zatim do puta prema selu Ko-

sova, zatim do puta Kosova prema Telel Biškup (?), a zatim do rijeke Jablanica.

Uvjetovao je da se Mula Mustafa brine za hitabet, imamet, mujezinluk sve dok je živ. Kada se od prihoda nešto poveća, neka se ne troši ni na što osim kako je uvjetovao vakif. Ta povećanja su određena za hatiba i imama, jer čine dovu za duše svih muslimana i muslimanki.

Uvjetovano je da imenovani (Mustafa) obavlja imenovanje, da se brine on osobno za porast, za manjkavosti, za izmjene i druge potrebe u ovim poslovima, bilo toga malo ili mnogo, a iza njegove smrti njegova djeca, djeca njegove djece, s koljena na koljeno, s pokoljena na pokoljenje, sve dok ne izumre njihova loza.

Uvjetovano je da se hatibu spomenute džamije daje po četiri dirhema dnevno, za imama pet dirhema, za nazira tri dirhema. Uz to još daje se dva dirhema dnevno za učenje djece, kao i dva dirhema za muarrifa i za mlin. Zatim se daju dnevno tri dirhema za muezzina, dva dirhema za mutevelliju, dva dirhema za džabiju, kao i jedan dirhem dnevno za kajjima. Za dodatne službe u džamiji daje se: jedan dirhem za učenje sure Jasin poslije sabah namaza, jedan dirhem za učenje ašereta iz Kur'ana poslije podne namaza, jedan dirhem učaču sure Amme poslije ikindije namaza i jedan dirhem učaču sure Mulk poslije jacijskog namaza."

Podizanje značajne džamije predstavljalo je za Tešanj veliki događaj kada se zna da već tri decenije (nakon mesdžida Sufi Oruča oko 1530. godine) nije tu bilo druge muslimanske bogoštovne ustanove i da je već 40 godina (od 1520.) džuma namaz petkom za grad i cijelo područje obavljan jedino u tvrđavi - u džamiji sultana Selima I. Ne samo da je podizanjem ove džamije mjesto dobilo status kasabe nego su bile riješene

dvije osnovne potrebe grada: kulturna i vjersko-prosvjetna (džamija i muallim-hane). Sa svojim brojnim službama (hatib, imam, nazir, muezzin, muallim, mutevelija, džabija i kajjim) ta džamija (vakuf) svakako je odgovarala glavnoj džamiji jedne kasabe.

Za izdržavanje tih ustanova Ferhad-beg je zavještao značajniji iznos od 30.000 dirhema, dakle 90.000 akči, s tim da se novac daje za zajam uz 10% godišnjeg prihoda. Zavještani gotov novac u 15. i 16. stoljeću bio je osnov i uzus svih osnovanih vakufa u Bosni, za njihovo trajno funkcionisanje. Razvitku gradske privrede značajno su doprinosila i 32 dućana u Tešnju, koji su vakufu u vidu zakupnine donosili 1.920 dirhema (5.760 akči) godišnje. Prihod vakufa donosio je i prostrani čifluk sela Jablanica i Čagljevići sa poslugom, konjima, kravama i alatom, kao i dva komada zemlje u blizini rijeke Usore, te dva vrta u samom Tešnju. Općim potrebama stanovnika služio je i mlin sa dva žrvnja, kao što su općim komunukaciono-komunalnim potrebama služila i dva hana, jedan u Tešnju, a drugi u blizini rijeke Usore (Tešanjka ili Jelah). Prema tome, ovaj vakuf je rješavao kako kulturne i prosvjetne tako i privredne i komunalne potrebe stanovnika te kasabe. Time je Tešanj od seoskog statusa dobio oficijelan status gradskog muslimanskog naselja (*kasaba*).

Karakteristično je da Osmanlije u Tešnju, kao nekadašnjoj značajnoj varoši, gotovo nisu ni zatekli nemuslimaskog stanovništva. Što ga je bilo - otišlo je sa Mađarima prilikom definitivne likvidacije Srebreničke banovine 1520. godine, kada se Tešanj izričito spominje. Prema osmanskim popisima (1530.), zapisano je u tu svega šest kuća starog nemuslimanskog stanovništva, ali i 15 kuća skorašnjih doseljenika, kako je to ranije istaknuto. Samo, i taj broj je kasnije bio u opada-

nju, tako da je 1570. zapisano svega sedam nemuslimanskih kuća naprama 152 muslimanske.

Tešanj se tako od početka razvija kao isključivo muslimansko naselje, za razliku od drugih starih varoši (Visoko, Fojnica, Kreševo, Srebrenica) u kojima je prilikom prvih osmanskih popisa bilo popisano brojno nemuslimansko stanovništvo. Štaviše, godine 1604. u Tešnju je bila zapisana samo jedna nemuslimanska i ukupno 274 muslimanske kuće.

Razvitak muslimanskog naselja tekao je, ipak, sporo. Kroz nevedenih 35 godina naselje je bilo povećano za 118 kuća (159 - 1570. godine na 278 kuća). Tada se prvi puta ukazuje urbana fizionomija kasabe. Bile su, naime, odvojeno popisane dvije mahale: značajna "Mahala Ferhad-begove džamije" sa 190 kuća i znatno manja, vremenski zapravo najranija, Mahala Sufi Oručeva mesdžida. Spomenuto je da se ona u navedenom popisu prvi puta spominje kao zasebna mahala sa 34 kuće. Prvi puta saznajemo i za visinu zavještanog novca, tj. 20.000 akči koje su se, prema šerijatskim propisima, davale na zajam, od čijeg prihoda su se izdržavali službenici tog mesdžida, tj. imam i muezin. Stanovništvu u te dvije mahale, dakle, bio je priznat status kasablija, tj. povlaštenog stanovništva. O gradskim zanimanjima tog stanovništva ovaj popis (1604.) ne sadrži nikakve podatke, premda su obično svi ti stanovnici imali određeno zanatlijsko zanimanje.

Nepovlašteno, zemljoradničko (rajinsko) stanovništvo popisano je također odvojeno, u svemu 53 muslimanske, kao i 1 nemuslimanska kuća. Njegov zemljoradnički karakter prepoznaje se u tome što je veća polovina kuća imala nasljedne baštinske zemlje i što se kod dobrog njihovog broja prepoznaje prvobitno stanje, budući da su im prvi vlasnici zabilježeni kao ne-

muslimani.[9] Prema tome, brojno jedna petina tadašnjeg tešanjskog stanovništva tretirana je kao zemljoradnici (periferne mahale).

Navedeni podaci iz Ferhad-begove vakufname su nakon 45 godina unekoliko izmijenjeni, očito kao rezultat pozitivnog upravljanja mutevelija. Popisivač je (1604.) zatekao sljedeće stanje: zavještana glavnica, davana na zajam uz 10% godišnjeg prihoda, gotovo duplo je povećana, iznosi 56.000 (umjesto ranije 30.000). Broj dućana 33 po 180 akči godišnje 5.940 (ranije 32 dućana, po 60 dirhema). Umjesto ranija dva vrta, sada je broj komada vakufske zemlje u Tešnju porastao na 29, što donosi vakufu godišnje 1.180 akči. Zatim, o "čifluku Jablanica i Čagljevići" ističe se prvo dug prema državi od 300 akči godišnje, a ostatak prihoda ide za službenike tog vakufa. Što se tiče rashoda, tj. broja službenika i njihovih plata, ostalo je isto stanje kao što je zapisano u vakufnami. Službenici su imam-hatib, muezzin, muallim, mutevellija, nazir i džabi - sa istom visinom dnevnica. Osim džamije navode se objekti: dva hana, jedan u Tešnju, a jedan kod rijeke Usore, koji su putnicima bili besplatno na raspolaganju (*hasbi*), zatim mekteb i musalla (bogomolja pod otvorenim nebom). Plate navedenih službenika podmirivane su iz prihoda navedene glavnice, iz prihoda od dućana, kao i iz prihoda od navedenih zemljišta. Isto tako se za održavanje i popravak hanova i musalle, kao i za prostirku i osvjetljavanje džamije, isplaćuje iz prihoda navedene glavnice.

U kasnijem vremenu Ferhad-begov vakuf je svojim akcijama doprinio rješavanju nekih vitalnih pitanja za razvitak grada, i to: dovođenje vode do pred džamiju,

---

9 Ankara, TKGM, TD, 479, 281-283.

izgradnja javne banje na gornjoj čaršiji, i izgradnja kanalizacije od vrha čaršije do rijeke. Nema decidnih podataka kada su konkretno te akcije provedene, ali arheološki nalazi potvrđuju njihovo postojanje.

SADRŽAJ

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6 Tešanj)"15"

HANDŽIĆ, Adem
Nahija Tešanj u 16. stoljeću / Adem Handžić ; priredio Aladin Husić. - Tešanj : Centar za kulturu i obrazovanje, 2019. - 115 str. : tabele ; 20 cm. - (Posebna izdanja / Centar za kulturu i obrazovanje ; knj. 41)

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-088-35-3

COBISS.BH-ID 28394502

DTP: Smart Tešanj
Štampa: Grafik-komerc Tešanj
Tiraž: 700

Publikovanje ovih tekstova dug je i obaveza svih koji su poznavali dr. Adema Handžića, s njime radili i sarađivali, koji su znali vrednovati njegov sveukupan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji i osmanistici, pa i regionalnoj, jer su njegovi radovi danas nezaobilazni u kontekstu izučavanja osmanskog razdoblja, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u regionu.

Dr. Aladin Husić

ISBN 978-9958-088-35-3